

„S Pribićevićem, Mačekom i Titom za Jugoslaviju“ – portret političkog djelovanja dr. Hinka Krizmana (1881. – 1958.)

U radu autor s pomoću arhivskih izvora – osobne ostavštine dr. Hinka Krizmana, koja se čuva u Arhivu Jugoslavije u Beogradu, posebice njegova *Dnevnika* – novina te druge literature daje presjek kroz život i političko djelovanje političara Samostalne demokratske stranke (SDS) između dvaju ratova. Ponikao u redovima Napredne omladine i Hrvatsko-srpske koalicije za austrougarskog razdoblja, čvrsto se zalažući za ideologiju jugoslavenstva i narodno ujedinjenje Hrvata, Srba i Slovenaca, Krizman je do kraja života ostao zarobljenik svojih mladenačkih političkih preokupacija.

Uvod

Političar, ministar, odvjetnik, mason, publicist, izdavač, urednik i suradnik niza listova i časopisa u razdoblju od hrvatske moderne do početka Drugog svjetskog rata, Hinko Krizman poznat je u prvom redu kao jedan od lidera naprednjačke omladine prije Prvog svjetskog rata, a između dvaju ratova kao jedan od vodećih ljudi unutar Pribićevićeve i Davidovićeve Demokratske stranke, odnosno kasnije samo Pribićevićeve Samostalne demokratske stranke. Izrazito politički i novinarski aktivan, bezbroj puta biran je za narodnog zastupnika i na ministarske položaje u raznim vladama Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca te poslije Drugog svjetskog rata u vladama Narodne Republike Hrvatske. Iako uvijek u sjeni vodećih lidera stranke, poput Pribićevića ili njegova nasljednika Srđana Budisavljevića, Krizmanov status i ugled u stranci nikada nije bio doveden u pitanje, niti ičim pokoleban. Njegova uloga i stvarno mjesto u nacionalnom i političkom životu Hrvatske i Jugoslavije bilo je sasvim primjereno njegovoj projugoslavenskoj orijentaciji, a njegov doprinos razvoju demokratskih ideja te civilizacijska i prosvjetiteljska uloga prema seljačkim masama o pitanju gospodarskog razvoja bila je također vrlo zapažena.

Mladost Hinka Krizmana i političko djelovanje do 1918.

U traženju odgovora na brojne probleme koji su pratili politički život Kraljevine Jugoslavije zasebno mjesto zauzimaju pojedini pripadnici Samostalne demokratske stranke (SDS). Većinu njihovih političkih i intelektualnih biografija možemo promatrati u kontinuitetu još od početaka 20. stoljeća. Paradigmatički je slučaj takve političke biografije upravo primjer dr. Hinka Krizmana. *Krizman (Henrik) Hinko* (Karlovac, 5. VII. 1881. – Zagreb, 29. I. 1958.), rodio se u uglednoj karlovačkoj građanskoj obitelji oca Slavka Krizmana, gospodarskog upravitelja, i Julijane (Julke) Krizman, rođ. Klošnje.¹ Godinu dana kasnije (1882.) rodio mu se brat Tomislav, koji će postati poznati hrvatski slikar. Mladi Hinko Krizman odrastao je u dobrostojećoj obitelji. Njegov otac Slavko bio je gospodarski činovnik i upravitelj na imanjima raznih tadašnjih vlastelina, duže vrijeme na gospodarskom imanju Božjakovini u vlasništvu Zemaljske vlade u Zagrebu, a zatim na raznim imanjima u vlasništvu Hrvatske poljodjelne banke, koja je kupovala i parcelizirala razna imanja.² Kao odličan đak karlovačke gimnazije, mladi Hinko sudjeluje u osnivanju i radu gimnazijske učeničke literarne grupe, zajedno s budućim književnikom i ideologom Milanom Marjanovićem, političarom Ivanom Ribarom i jezikoslovcem Petrom Skokom.³ Prema Ribarovu sjećanju, Krizman je u ovom učeničkom kružoku često držao predavanja o romantizmu u našoj i svjetskoj književnosti.⁴ Istovremeno počinje pisati kazališne kronike i literarne recenzije za lokalni list *Svjetlo*, pri čemu mu je svojevrsnim mentorom postao urednik lista, starčevićanac Dušan Lopašić. Krizman je pisao uglavnom kazališne kronike, popularne recenzije pod naslovom „Mladi dolaze“, prikaze o izložbama hrvatskih umjetnika pod naslovom „Pabirci iz modernog“ te prijevode i izvratke iz knjiga filozofa i književnika T. G. Masaryka, W. Whitmana, R. W. Emersona, F. Nietzschea, H. Bahra i češke Moderne. Kasnije je prešao na klasičnije novinarstvo i aktualne političke teme.⁵ Upravo je u *Svjetlu* mladi Hinko Krizman izbrusio svoj početni publicistički i literarno-socijalni profil, s čime je na višoj razini nastavio u *Varaždinu*, kamo se kasnije preselio kao odvjetnik. Utjecaj „praškog pokreta“ na srednjoškolce u Hrvatskoj bio je snažan. List *Hrvatska misao*, koji su pokre-

¹ Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ), fond 84, kut. 1, Ostavština Hinka Krizmana (OHK), policijski dosje, br. 28903, generalie. *Ko je ko u Jugoslaviji. Biografski podaci o jugoslovenskim savremenimcima*, 357. Vidi i kratku Krizmanovu biografiju u: MATKOVIĆ 2014: 148-149. Slavko Krizman umro je 3. veljače 1920. godine u Osijeku kao upravitelj ekonomije Hrvatske poljodjelne banke. *Varaždinske novosti*, br. 587, 27. II. 1941.

² *Slobodni građanin*, br. 64, 27. IX. 1920.

³ MARJANOVIĆ 1951: 53.

⁴ MILUTINOVIĆ 1968: 20.

⁵ MARJANOVIĆ 1951: 53, 374-375.

nuli hrvatski studenti u Pragu, posebne je pozicije stekao u Karlovcu, gdje je upravo Petar Skok bio posrednik u tom strujanju ideja studenata iz Praga prema karlovačkim gimnazijalcima. Čitanje *Hrvatske misli* i njen utjecaj nije bio dobro primljen među profesorima, koji su tjeroali učenike da čitaju službeni školski list *Pobratim*. S obzirom na to da su i dalje čitali *Hrvatsku misao*, koja je otvoreno pisala o Zagrebu kao „izvoru sve khuenske podlosti i demoralizacije“, u jednom je trenutku prijetila i opasnost da Skok i Krizman budu izbačeni iz škole.⁶ Svojim radovima mladi se Krizman rano svrstava na stranu mladih naprednjaka i njihove ideologije, što se najbolje primjećuje u njegovim polemičkim napadajima na predstavnike tradicionalne romantičko-realističke književne škole, stajući na stranu njene suprotnosti, modernog simbolističko-impresionističkog književnog pravca.⁷ I Matoš je nešto kasnije primijetio mladog Krizmana te ga svrstao u varaždinski „lirski krug“, uz Stjepana Kralja, Zvonimira Devčića i ostale.⁸

Krizman se na hrvatskoj sceni oblikuje u multietničkoj Habsburškoj Monarhiji, koja je uoči Prvoga svjetskog rata propitivala brojna politička i socijalna pitanja, što je bilo popraćeno trajnijom krizom nacionalnih identiteta. Bio je jedan od suosnivača pokreta „Ujedinjene jugoslavenske nacionalističke omladine“. Krizman je bio izraziti pripadnik hrvatske inteligencije, koja je dosljedno više od pola stoljeća zagovarala pokret integralnog jugoslavenstva, u Krizmanovu slučaju sa značajnom prisutnošću liberalne političke ideologije. Vjerno se zalažući za te ideje, posebice za ideju demokracije do 1941., Drugi svjetski rat i njegova internacija od nacista te dolazak komunista na vlast za Krizmana je značio i intimni slom njegovih demokratskih ideala u koje je vjerovao. Ipak, jugoslavenska državna zajednica ostala je cjelovita i zbog toga je i njegov pristup komunističkim vlastima bio znatno olakšan, iako se u svom *Dnevniku* do 1941. o komunistima izražavao sve samo ne pohvalno.⁹ Za istraživača Krizman predstavlja nezahvalnu temu jer, osim *Dnevnika* u rukopisu i nekoliko tiskanih brošura s njegovim političkim govorima, uglavnom s područja agrarnog pitanja u Jugoslaviji, nije ostavio značajnijih djela. Izuzetak su njegovi brojni novinski članci, razasuti širom tadašnje države, u kojima Krizman progovara uglavnom o seljačkoj ideologiji kako su je promišljali samostalni demokrati i o tadašnjim aktualnim političkim pitanjima u zemlji, Balkanu i Europi.

Politički je ostao zapažen njegov doček 1903., kao studenta na bečkom kolodvoru, srpskog kralja Petra Karađorđevića (koji je putovao iz Ženeve u Beograd),

⁶ AGIČIĆ 1998: 310; PROHASKA 1927: 121.

⁷ *Svjetlo*, br. 41, 1900.

⁸ *Sabrana djela Antuna Gustava Matoša* 1973: 42.

⁹ Tako je u *Dnevniku* od 28. VIII. 1940. napisao kako je banu Šubašiću rekao: „da sada Hrv. selj. narod. poredak izgleda kao velika sjajna posuda u koju se kupi sve više gada crvenog i frankovačkog.“ AJ, fond 84, OHK, kut. 1, Dnevnik Hinka Krizmana, 28. VIII. 1940.

kada je uzviknuo: „Živio jugoslavenski kralj“.¹⁰ Gimnaziju završava u Karlovcu 1900. te na temelju rigorozna doktorira na Pravoslavnom i dražavoslavnom fakultetu Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu početkom veljače 1906.¹¹ Na Sveučilištu je aktivno politički djelovao. Krajem 1903. postaje predsjednikom „Naprednog djačtva Hrvatske stranke prava“ te je u svom nastupnom govoru naglasio „bratske odnošaje s srpskim djačkim društvom, i požalio, što ti odnošaji nisu, krivnjom prošlog odbora, bili najbolji“.¹² Uskoro je na izborima postao i predsjednik utjecajnog „Hrvatskog akademskog podpornog društva“. Tijekom skupštinskog pokreta 1903. i političkih demonstracija protiv vladavine bana Khuena u Hrvatskoj i Slavoniji, nakon što je zagrebačka policija uhitila neke studente demonstrante, u delegaciji studenata poslan je šefu zagrebačke policije Winkleru sa zahtjevom da se uhićeni studenti puste. Međutim, Winkler je zatvorio delegate omladine Krizmana i Dragutina Petrovića.¹³

Na prvom kongresu jugoslavenske studentske omladine u Beogradu u rujnu 1904., koje je sazvalo srpsko studentsko društvo „Pobratimstvo“, Krizmanovo sudjelovanje bilo je upečatljivo. Mladi je Krizman u pozdravnom govoru na kongresu u ime hrvatskih studenata govorio o kulturnom približavanju južnih Slavena i o značenju srpskih ustanaka za južnoslavenstvo, pri čemu je naglasio da zbog svojih uspjeha Srbija ima sada primat među južnim Slavenima. Upravo je na njegov prijedlog donesena rezolucija na kraju kongresa da: „Srpska, bugarska, hrvatska i slovenačka omladina, sakupljena na svom prvom kongresu izjavljuju jednodušno, da smatraju rad oko kulturnog jedinstva svih južnih Slavena svojim najprečim narodnim poslom i pozivlju sve jugoslavenske prosvjetne institucije, književnike i umjetnike, da svoje djelovanje stave na široki i plodonosan osnov kulturne uzajamnosti i jedinstva južnih Slavena“.¹⁴ Godine 1905. seli se u Varaždin na mjesto odvjetničkog perovođe, da bi pravo obavljanja odvjetničkog posla dobio 1909., kada otvara vlastitu odvjetničku kancelariju u gradu.¹⁵ Tada se uključuje u društveni i kulturni život grada, kao dio gradske elite. Godine 1910. izabran je za tajnika Dobrovoljnog vatrogasnog društva u Varaždinu, na kojem ostaje sve do 1919.¹⁶ Osim toga, bio je član podružnice „Hrvatske narodne straže“, a uskoro postaje i član odbora popularnog tjelovježbenog društva „Hrvatski sokol“.¹⁷

¹⁰ PRIBIĆEVIĆ 1990: 152.

¹¹ *Naše pravice*, br. 7, 15. II. 1906. Jednu godinu studija proveo je u Beču.

¹² *Slavenska misao*, br. 70, 18. XI. 1903.

¹³ UJEVIĆ 1937: 407.

¹⁴ *Slavenska misao*, br. 39, 28. IX. 1904.; BUDISAVLJEVIĆ 1958: 51. Vidi i *Politika*, br. 237, 8. IX. 1904.

¹⁵ *Glasonoša*, br. 35, 29. VIII. 1909.; *Hrvatske pravice*, br. 35, 28. VIII. 1909.

¹⁶ DEFRANČESKI 1934: 74-76.

¹⁷ KRISTOFIĆ 2009: 47; *Naše pravice*, br. 27, 2. VII. 1914.

Krizmanov odvjetnički ured nalazio se u zgradi Varaždinske županijske štedionice na Petrovićevoj trgu. Vodio je odvjetničku pisarnicu od 1909. do 1921., dok nije službeno prešao u političke vode. U to vrijeme sklapa brak s Milenom (rod. Musić) iz obitelji uglednog filologa i profesora grčkog jezika i književnosti na zagrebačkom Filozofskom fakultetu, Augusta Musića (1856. – 1938.).¹⁸ U braku je dobio kćer Milenu (1909.)¹⁹ i dvojicu sinova, poznatog hrvatskog povjesničara Bogdana (1913.) i Željka (1914.).

U Naprednoj omladini od njezinih početaka, potom i u Hrvatskoj naprednoj stranci pod vodstvom dr. Ivana Lorkovića, promicao je liberalno-demokratske ideje. Nakon dolaska u Varaždin i dalje djeluje među naprednjacima, sve dok u listopadu 1910. nije izvršeno spajanje Hrvatske stranke prava i Hrvatske napredne stranke u Hrvatsku (ujedinjenu) samostalnu stranku. Krizman početkom 1911. postaje predsjednik varaždinske organizacije Hrvatske samostalne stranke te vlasnik i odgovorni urednik njezina glasila *Naše pravice* 1912. – 1914.²⁰ Stranka je bila dio koalicijske hrvatske i srpske oporbe – Hrvatsko-srpske koalicije (HSK). Krizmanova aktivnost oko agitacije za kandidaturu dr. Pere Magdića, ispred liste HSK, na saborskim izborima 15. prosinca 1911. bila je onemogućena nasilnim putem od strane režima, kada je privremeno uhićen i zatim zatočen u svojoj kući, koju je čuvala policija. Time mu je onemogućena svaka politička aktivnost za vrijeme glasovanja te kao izborniku uskraćeno pravo glasa.²¹

U redovima Koalicije vodile su se teške borbe oko kandidatura za Sabor. Procjene vodstva Koalicije često su se kosile s viđenjima lokalnih prvaka stranke na terenu. U jednom takvom slučaju, kada je vodstvo Koalicije na izborima 16. prosinca 1913. u varaždinskom kotaru odlučilo kandidirati svećenika Stjepana Korenića, Krizman je bio kategorički protiv te kandidature jer će ona „dignuti upliv cijeloj onoj vojsci varaždinskih kanonika, fratara, kapucina, kateheta i župnika, koje teškom mukom držim po strani.“ Krizman je bio toliko uznemiren da je u pismu Ivanu Lorkoviću priprijetio da će napustiti Koaliciju: „Raskopat će se sve. U tom nesretnom Varaždinu postao sam popustljiv i kompromisan do kurvarije. Radi narodne koalicijone stvari, tobo-

¹⁸ Milena Musić rođena je u braku Augusta Musića i Marije Krvarić. U braku je rođeno petero djece – četvero kćeri i jedan sin. Najstarija kći Zora udala se za dr. Dragutina Senečića, javnog bilježnika i odvjetnika u Stubici, Zlata za dr. Stjepana Mlinarića, pravnog odvjetnika Hrvatske i Slavonske hipotekarne banke (a poslije ravnatelja Jugoslavenske udružene banke), a Margita za sveučilišnog profesora dr. Valu Vouka. Ivica Musić oženio se kao senator grada Virovitice sa Slavom Plevnik, kćeri tamošnjeg novinara i posjednika. MUSIĆ 1939: 191-192.

¹⁹ Milena-Seka Krizman udala se 1931. u Parizu za dr. Josipa Bognera, književnog kritičara i gimnazijskog profesora u Varaždinu. Brak je kratko trajao jer je Josip umro 1936. od leukemije. BOGNER 1997: 298.

²⁰ *Naše pravice*, br. 49, 7. XII. 1911.

²¹ *Naše pravice*, br. 52, 22. XII. 1911.

že. Ovo nemogu pustit preko sebe. Ako vi želite, ja neću spriječiti izvršenje odluke izbornoga odbora, ali u u tom poslu mene neće biti. Napustit ću dok ne dodje opet do borbe 'Naše pravice' i organizaciju i poći svojim putem."²² Na kraju je za kandidata Koalicije u Varaždinu postavljen književnik Ljubo Babić (odnosno Ksaver Šandor Gjalski).

Osim toga slučaja, također pred izbore za Hrvatski sabor 1913., u lokalnom ogranku Koalicije u Varaždinu došlo je do pomutnje kada je vinički župnik Franjo pl. Tompić odbio kandidaturu za kotar Biškupec te je stoga samo pet dana prije izbora Koalicija kandidirala Krizmana.²³ Glavni protukandidat Krizmanu u tom kotaru bio je frankovac Josip Milković, koji je svojim kanalima i „kortešijom“ pronio glas da je Krizman protiv Crkve, odnosno „da je bezvjerac, bezbožac, da nije kršten“, što su narodu prenosili i lokalni svećenici bliski frankovcima. Sve je to dovelo do propasti Krizmanove kandidature i pobjede frankovaca u biškupečkom kotaru.²⁴ Ipak, Gjalski kao kandidat Koalicije pobjeđuje u Varaždinu, a nekoliko mjeseci kasnije 16. ožujka 1914. Koalicija trijumfira i na gradskim izborima u Varaždinu, što je omogućilo ponovni izbor dr. Pere Magdića za varaždinskog načelnika.²⁵ Početkom Prvoga svjetskog rata vlasti 17. kolovoza 1914. zabranjuju izlaženje prokoalicijskog lista *Naše pravice*, budući da se, prema riječima bana Skerleca, „sadržajem tog tiskopisa ugrožavanju interesi ratovanja“²⁶, a umjesto njih ustalio se frankovački list *Hrvatsko pravo*, pod uredništvom mladog pravaša Mihovila Danka.²⁷ Za vrijeme Prvog svjetskog rata Krizmana nisu proganjale austrougarske vlasti zbog njegova dotadašnjeg projugoslavenskog djelovanja, ali je njegova aktivnost značajno smanjena.

Drugačije je bilo s istaknutijim vođama Koalicije. Dovoljno je spomenuti sudbine hrvatskih vođa Hrvatsko-srpske koalicije: Živan Bertić bio je interniran, pa poslan na bojište; unovačeni su također i Većeslav Vilder, Ivan Ribar i Đuro Šurmin, a mnogi drugi stavljeni su pod nadzor. Krizman je i dalje sudjelovao u društvenom životu grada preko raznih društava, u kojima je bio članom ili tajnikom.²⁸

Zbog neodlučnog stava Hrvatsko-srpske koalicije prema „Svibanjskoj deklaraciji“ iz 1917., u kojoj se zahtijevalo ujedinjenje svih zemalja Monarhije u kojima

²² AJ, fond 84, kut. 1, OHK, Omot Lorković, Krizman Lorkoviću, 26. XI. 1913.

²³ *Naše pravice*, br. 51, 12. XII. 1913.

²⁴ *Naše pravice*, br. 52, 24. XII. 1913.

²⁵ HORVAT 1993: 509.

²⁶ *Hrvatsko pravo*, br. 9, 22. VIII. 1914.

²⁷ HORVAT 1993: 512.

²⁸ *Hrvatsko pravo*, br. 20, 13. V. 1916.

žive Slovenci, Hrvati i Srbi u jedno, samostalno državno tijelo²⁹, iz njezinih redova izlaze zastupnici Srđan Budisavljević i Valerijan Pribičević, koji u Saboru daju izjavu o podupiranju deklaracije. U hrvatskim zemljama „deklaracijski pokret“ doseže svoj vrhunac u svibnju 1918. Na zagrebačkom sastanku hrvatskih i srpskih političara „nacionalne koncentracije“ sredinom svibnja 1918., na kojemu sudjeluje i Krizman, odlučeno je da pokret u varaždinskom kraju predvodi dr. Hinko Krizman te da varaždinska projugoslavenska grupacija oko njega pokrene novine koje će propagirati politiku „nacionalne koncentracije“.³⁰ Uskoro i Srđan Budisavljević pokreće političku akciju oko osnivanja lista *Glas Slovenaca, Hrvata i Srba*, kojemu se pridružuje i Krizman, koji također istupa iz redova Koalicije.³¹ Na to ga je potaknuo upravo Budisavljević u svom pismu od 22. prosinca 1917.: „I zato ja držim, da bi Ti bezuvjetno morao aktivno istupiti u ovom momentu. Koalicija ne kandidira Živana³² radi toga, da ga izvuče iz današnjeg teškog položaja, već da preko njega i pomoću njega izvuče sebe i da pokaže pred čitavim svijetom kako narod odobrava politiku koalicije. Pobjeda koalicije škoditi će narodnoj stvari. Svijet će se u čudu pitati, kako je to moguće, da jedan od prvih gradova zemlje, dakle predstavnik inteligencije, nije u stanju da podigne glas u ovim sudbonosnim danima za ostvarenje pravednih narodnih težnji i zahtjeva. Sve su to takovi momenti, preko kojih se bez odgovornosti pred narodom ne može preći.“³³

Pred sam kraj Prvog svjetskog rata, kad se već nazirao konačan raspad Austro-Ugarske, a dva mjeseca kasnije od sastanka u svibnju 1918., u Varaždinu se pojavljuju novine projugoslavenske orijentacije pod imenom *Volja naroda*, pod vodstvom Krizmana i župnika Milana Kučenjaka, koji u uvodnom dijelu prvog

²⁹ „Svibanjska deklaracija“ bila je programska izjava zastupnikâ iz Slovenije, Istre i Dalmacije, okupljenih u Jugoslavenskom klubu, koju je 30. V. 1917. u Carevinskom vijeću u Beču pročitao predsjednik kluba A. Korošec. U deklaraciji se zahtijevalo ujedinjenje svih zemalja Monarhije u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi u jedno, samostalno državno tijelo unutar Austro-Ugarske Monarhije i pod vladavinom habsburške dinastije. Deklaracija je potaknula političku djelatnost i daljnje rasprave o ujedinjenju, pa je u sljedećih godinu i pol većina potpisnika evoluirala u stajalištu te se zauzimala za zajednicu južnoslavenskih zemalja Austro-Ugarske s kraljevinom Srbijom. Vladajuća Hrvatsko-srpska koalicija nije se javno izjasnila za deklaraciju. HSK od prosinca 1913., kada je sklopljen sporazum s ugarskim ministrom predsjednikom grofom Tiszom, službeno vodi dualističku politiku. U vrijeme donošenja „Svibanjske deklaracije“ HSK je bila sklonija oportunističkoj politici s ciljem što dužeg ostanka na vlasti u Hrvatskoj, a javno se neizjašnjavanje o deklaraciji tumačilo željom očuvanja članova stranke i Srba od progona. Detaljnije u BOBAN 2001: 309-325.

³⁰ *Hrvatsko pravo*, br. 20, 18. V. 1918.; BUDISAVLJEVIĆ 1958: 45.

³¹ BUDISAVLJEVIĆ 1958: 73; *Slobodni građanin*, br. 11, 7. VI. 1919.

³² Živko Bertić bio je u vojsci i Koalicija ga je željela izvući iz nje. Izbori za saborskog zastupnika u Varaždinu bili su određeni za 2. siječnja 1918. zbog imenovanja dotadašnjeg zastupnika iz Varaždina, Ljube Babića (K. Š. Gjalskog), na mjesto velikog zagrebačkog župana. *Hrvatsko pravo*, br. 52, 29. XII. 1917.

³³ AJ, fond 84, kut 1, OHK, Omot Budisavljević, Budisavljević Krizmanu, 22. XII. 1917.

01 – Mladi dr. Hinko Krizman 1918. godine (GMV, Inv. br.73327, fotografija - atelje M. Pocanguti)

broja novina donose njihova programska načela. List je izlazio od 4. srpnja 1918. do 1. travnja 1922. Vlasnik, izdavač i glavni urednik lista bio je Hinko Krizman. Svojim projugoslavenskim političkim stavovima *Volja naroda* bila je posve neprikladna za tadašnje austrougarske vlasti, koje su u nekoliko navrata pokušale zaustaviti izlaženje novina.³⁴ Čini se da su list spasile intervencije zastupnika Živka Bertića, od kojega je Krizman hitno zatražio da intervenira kod Banske vlade u Zagrebu i gradskog načelnika Magdića. Na tu odluku o ostanku lista djelovali su frankovci, optužujući bana i vlasti da „spašavaju veleizdajnike“ od vojne službe, posebno Hinka Krizmana, želeći spriječiti projugoslavenske nastupe grupe oko lista *Volja naroda*.³⁵

Netom prije dana prevrata Krizmanova skupina oko *Volje naroda* pokušala je na sjednici gradskog vijeća detronizirati načelnika Magdića, predstavljajući ga

³⁴ *Volja naroda*, br. 2, 11. VII. 1918. Prema odredbi, list je trebao biti obustavljen zbog nedostatka papira za tisak, dok je Krizman tvrdio da je sam papir unaprijed nabavljen u Austriji.

³⁵ *Volja naroda*, br. 4, 25. VIII. 1918.

kao „austrijskog slugu“, ali je pokušaj završio neuspješno.³⁶ Kao Budisavljevićev zamjenik, ulazi u Središnji odbor zagrebačkog Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba, čiji je povjerenik u Varaždinu od studenoga.³⁷ Privremeni odbor Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Varaždinu osnovan je 26. listopada 1918. na čelu s predsjednikom Milanom Kučenjakom i povjerenikom H. Krizmanom.³⁸ Nakon proglašenja Hrvatskog sabora 29. listopada 1918. o raskidanju svih državnopravnih veza s Austro-Ugarskom, koja je u Varaždinu dočekana s oduševljenjem, odbor NV-a SHS u Varaždinu je pomoću hrvatskih časnika, na čelu s umirovljenim pukovnikom Ivanom Kolakom, preuzeo vlast u gradu. Varaždinska vojna posada na Strossmayerovu trgu uskoro je prisegnula na vjernost Narodnom vijeću SHS.³⁹ S ciljem političke agitacije za novu državu i monarhiju Karađorđevića, u okolici Varaždina (Novi Marof, Jalžabet, Kneginec) počinje agitacijski pokret, koji usmjerava upravo Krizman. Na velikom skupu u Kazališnoj restauraciji 1. prosinca 1918. Krizman kao glavni govornik napada neprijatelje narodnog ujedinjenja, bivše austrougarske časnike, frankovce i Stjepana Radića, kao izdajice koji svojim parolama o republici i federaciji ugrožavaju narodnu slobodu. Ipak, nesiguran u podršku vojnih jedinica, posebice nakon događaja od 5. prosinca 1918. u Zagrebu, Krizman naređuje Sekciji za propagandu varaždinskog NV-a SHS da organizira seriju od 20 predavanja namijenjenih varaždinskoj vojnoj posadi, kako bi se učvrstila vjera u novu državu i dinastiju Karađorđevića.⁴⁰

Upravo je na sjednici varaždinskog odbora Narodnog vijeća 31. siječnja 1919. donesen zaključak na prijedlog H. Krizmana „da se ima odmah pristupiti organizaciji Jugoslavenske demokratske stranke za grad Varaždin“.⁴¹ Mjesec dana kasnije mjesni odbor DS-a osnovan je u Varaždinu. Izvješće s osnivačke skupštine DS-a, održane u Sarajevu 15./16. veljače 1919., podnio je Krizman. Na sastanku je obznanjeno da list *Volja naroda* od sada postaje službeno glasilo varaždinskog DS-a i da je u stranku do sada pristupilo 200 članova.⁴²

³⁶ *Volja naroda*, br. 17, 24. X. 1918.

³⁷ *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba. Izabrani dokumenti* 2008: 89-90.

³⁸ Na narodnoj skupštini 10. studenog 1918. u Varaždinu osnovan je Odbor NV-a SHS, također na čelu s Kučenjakom i Krizmanom.

³⁹ AJ, fond 84, kut. 2, OHK, pov. br. 822, Molba Narodnom vijeću SHS, 17. XI. 1918. Zbog velikih zasluga u stvaranju nove države, varaždinski ogranak NV-a SHS tražio je od Zagreba da se umirovljeni pukovnik Kolak ostavi na sadašnjem položaju ili da – zahvaljujući tim zaslugama – dobije neki viši. U odgovoru zagrebačkog NV-a SHS, Odjel za narodnu obranu, ipak je donesena odluka da se pukovnik Kolak stavi u „mirovinski stališ“.

⁴⁰ Detaljnije o događajima u Varaždinu tijekom listopada i studenog 1918. vidi HUZJAN 2011: 249-281.

⁴¹ GLIGORIJEVIĆ 1970: 32. Vidi *Volja naroda*, br. 6, 6. II. 1919. U odboru za formiranje organizacije bili su: Milan Kušenjak, Bogdan Svoboda, dr. Stjepan Stanković, Branko Svoboda i dr.

⁴² *Volja naroda*, br. 9, 27. II. 1919.

U vrhu vlasti nove kraljevske jugoslavenske države i počeci oporbenog djelovanja do šestosiječanjske diktature

Početak 1919. Krizmana je zagrebačko Narodno vijeće SHS kao zastupnika iz Hrvatske izabralo u Privremeno narodno predstavništvo (PNP) u Beogradu. Već tada ga je, s početkom rada PNP-a u ožujku 1919., zajedno sa Stankom Henčom i Većeslavom Vilderom, vlada Stojana Protića, odnosno Ministarstvo za socijalnu politiku (ministar Vitomir Korać), izabralo za povjerenika za diobu zemljišta u Slavoniji i Hrvatskom zagorju. Pola godine kasnije Krizman će 24. studenog 1919. zamijeniti Franju Poljaka na mjestu ministra za agrarnu reformu, također iz DS-a, u vladi Ljubomira Davidovića, pri čemu je dospio na položaj jednog od najodgovornijih ministarstava za gospodarstvo zemlje. Isti položaj zadržao je i u dvjema radikalno-demokratskim vladama Milenka Vesnića (17. V. 1920. – 1. I. 1921.), dok je u prvoj i drugoj, također radikalno-demokratskoj vladi Nikole Pašića (1. I. 1921. – 24. XII. 1921.), preuzeo položaj ministra šuma i ruda.⁴³ U skladu s politikom DS-a prema agrarnom pitanju, Krizman je zastupao gledište da treba što hitnije provesti davanje većih vlastelinskih posjeda u dugoročan zakup seljacima, provođenje kolonizacije i zbrinjavanje dobrovoljaca zemljom. Isto tako Krizman se, u skladu s politikom DS-a, zalagao da se za izgubljena feudalna prava nad zemljom bivšim vlasnicima ne daje nikakva odšteta, osim određene nadoknade predviđene zakonom. Zanimljivo je da je Krizman u vezi s tim pitanjem predosjećao nagli porast Radićeve Hrvatske pučke seljačke stranke (HPSS) te je u beogradskoj *Demokratiji* sredinom kolovoza 1920. izjavio da nezadovoljstvo seljaštva raste: „i ako se bude i dalje otezalo sa izvođenjem agrarne reforme može se vrlo lako pojaviti jedan agrarni pokret koji će biti od teških posljedica za našu zemlju“.⁴⁴ U svom govoru na kongresu Demokratske stranke u Beogradu, 30. listopada 1921., Krizman je istaknuo: „Agrarna reforma ima da bude dio našeg oslobođenja. (...) Zato naša agrarna reforma ima da poruši sve ostatke feudalizma, ima da odstrani sve zapreke slobodnom razvoju i punom napretku malog posjeda“.⁴⁵

Ipak su, glede pitanja agrarne reforme, demokrati morali popustiti jer su radikali zahtijevali isplatu odštete bivšim vlasnicima zemlje, a bez radikala nije se mogla sastaviti Vlada. Prema podacima iz oporbenog tabora, uglavnom lokalnog ogranka Hrvatske zajednice iz Varaždina, Krizman je svoju novostečenu ministarsku moć zlorabio i koristio se njome u svrhe svoje predizborne političke djelatnosti

⁴³ ENGESFELD 1989: 101, 147, 165; ČULINOVIĆ 1951: 289-291; AJ, fond 84, OHK, kut. 1, p. m. br. 542, Uverenje Ministarskog Saveta dr. Hinku Krizmanu.

⁴⁴ GLIGORIJEVIĆ 1970: 166-167.

⁴⁵ KRIZMAN 1925: 3.

na parlamentarnim izborima 28. studenog 1920. Prema njihovim navodima, Krizman je u Varaždinu osnovao županijski Agrarni ured, koji je trebao seljacima dodjeljivati vlastelinsku zemlju i šume. Koristeći se moću dodjeljivanja zemlje seljacima, Krizman i demokrati uvjetovali su dobivanje zemlje s glasovanjem za demokrate. Koliko su ti navodi oporbe bili točni, za sada nije moguće utvrditi. Ipak, treba uzeti u obzir pritužbu, koju je lokalni ogranak varaždinske Hrvatske zajednice (HZ), uz pregršt dokaza s imenima svjedoka, poslao Verifikacijskom odboru Ustavotvorne skupštine, tražeći da se opozove njegov mandat zastupnika. Neosporna je činjenica da su svi veleposjednici sjeverozapadne Hrvatske upravo za Krizmanova mandata bili na udaru vlasti i onemogućena im je bilo kakva mogućnost uzimanja zajmova. Važna je i činjenica kako je Vlada donijela odluku da se u vrijeme izbora obustavi svaka daljnja podjela zemlje. Ipak, pritužba zajedničara nije uvažena te je Krizman ispred liste DS-a u Varaždinskoj županiji, dakle s 2.855 glasova, izabran za zastupnika Ustavotvorne skupštine.⁴⁶ Iako je postao ministrom, i dalje je vršio odvjetničku djelatnost u Varaždinu, što se kosilo s postojećim zakonima da državni činovnik, pa i ministar, može obavljati privatnu djelatnost. S obzirom na to da su demokrati bili vladajuća stranka, to se toleriralo, sve dok se time nisu počeli koristiti zajedničari u Varaždinu protiv Krizmana u predizbornim kampanjama. Zbog toga je zagrebački Banski stol sredinom studenog 1921. brisao Krizmana s popisa odvjetnika sve dok obnaša državnu dužnost.⁴⁷

Krizman je bio jedan od rijetkih poznatijih Hrvata u redovima Pribičevićeve Demokratske stranke (DS), odnosno kasnijih „samostalaca“. Uglavnom su to bili pravnici, a osim Krizmana, koji je bio umjereno popularan u svom izbornom okrugu u Varaždinu, na sličnim je pozicijama stajao i odvjetnik Ivan Ribar u Đakovu. Osim njih, znatno manje popularni u svojim izbornim okruzima bili su Hrvati „samostalci“, poput Ede Lukinića, Tomislava Tomljenovića ili Ivana Palačeka. Osim njih, u stranci su bili utjecajni novinari, poput Većeslava Vildera, Juraja Demetrovića ili Budislava Angjelinovića. Slijedeći Pribičevićevu ideologiju o „narodnom jedinstvu Hrvata i Srba“, Krizman je vjerno slijedio njegov režim čvrste ruke u Hrvatskoj, koji je nastojao suzbiti svaki otpor centralističkom ustrojstvu države i onemogućiti sve političke koncepcije koje su bile suprotne njegovu političkom programu i mišljenju. Da je Krizman nakon pristupa demokratima i odlaska u Beograd zauzeo čvrsta centralistička stajališta o uređenju nove države,

⁴⁶ *Slobodni gradjanin*, br. 69, 31. XII. 1920.; *Slobodni gradjanin*, br. 2, 15. I. 1921. To je u Varaždinskoj županiji bio jedini mandat za DS. Od ukupno 13 biranih zastupnika, njih 11 pripalo je Radićevu HPSS-u, DS-u 1 i Hrvatskoj pučkoj stranci također jedan mandat. HORVAT 1992: 104-105; GLIGORIJEVIĆ 1970: 189. I Gligorijević navodi izvješće Verifikacionog odbora Ustavotvornoj skupštini da je Krizman, kao ministar za agrarnu reformu, dijelio zemlju svojim biračima.

⁴⁷ *Narodno jedinstvo*, br. 16, 26. XI. 1921.

svjedoči i njegov tadašnji prijatelj odvjetnik Živko Bertić. Bertić piše: „on (Krizman op. a.) je u sebi odmah iz prevrata proveo potpuno jedinstvo na taj način (...) usvojio srpski centralizam kao svoje nepokolebljivo uvjerenje, sve srpske slabosti odobrio je na račun koncesija koje smo mi Hrvati dužni dati Srbima radi njihovih većih žrtava i zasluga“.⁴⁸ O sličnom Krizmanovu stavu zastupanja krutog centralističkog pravca govorio je kasnije i stari srpski političar iz Hrvatske Jovo Banjanin u Senatu Kraljevine Jugoslavije, kada je naveo da je Krizman u početku bio „bjesomučan propagator najkrućeg centralizma“.⁴⁹

U skladu s tim, najveći neprijatelj demokrata i njihova „batinaškog“ režima u Hrvatskoj bila je, sada pod novim nazivom, Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS) Stjepana Radića, koja se odlučno zauzimala za nepriznavanje centralističkog Vidovdanskog ustava i (kon)federativno uređenje države. U redovima Demokratske stranke, Davidovićevo krilo, koje je tražilo *modus vivendi* s hrvatskom oporbom (Hrvatski blok), tijekom 1922. počelo je pregovore sa Stjepanom Radićem. Toj se akciji žestoko suprotstavio Pribičević tvrdnjom da s Radićem i HRSS-om nema pregovora dok oni traže reviziju Vidovdanskog ustava te da se zbog toga s vodstvom HRSS-a ne može ni razgovarati. Pribičevića su na sjednici demokratskog zastupničkog kluba 5. prosinca 1922. posebno podržali zastupnici Hinko Krizman, Kosta Timotijević i Većeslav Vilder, ustrajući na dotadašnjem centralističkom pravcu radikalsko-demokratske vlade.⁵⁰ Naizgled su razmirice razriješene, no to je bilo samo zatišje pred buru u demokratskim krugovima.

Nakon velikog izbornog uspjeha HRSS-a na parlamentarnim izborima 18. ožujka 1923., kada Radićeva stranka postaje druga po snazi u državi, još je više porastao bijes demokrata prema HRSS-u jer su demokrati iz tih izbora izašli oslabljeni, svedeni na stranku manjeg političkog značenja. No, unatoč tomu, nastavila su se nasilja režima. Radić, uplašen prijetnjom režima da mu prijeti uhićenje, ali i sa željom internacionaliziranja „hrvatskog pitanja“ pred velikim silama, napušta zemlju i odlazi u Veliku Britaniju (London). Povodom Radićeva „bijega“ Krizman je u Narodnoj skupštini održao znakovit govor: „Sve političke mjenice Radićeve – koje je narodu ispostavio – protestirane su i on sada bježi u inostranstvo, da time produži vjerovanje u svojim zavedenim masama, da ću u inostranstvu i pomoću inostranstva donijeti hrvatskom narodu ostvarenje svojih ludih obećanja. A ove mase, politički neodgojene, koje su tek po oslobođenju ušle u politički život primaju sada ova Radićeva pisma iz Londona za političku djecu, puna fantazija i laži, sa povjerenjem i čekaju, da Radić donese republiku iz Londona. (...) Ova vlada mu je dužna posvetiti punu pažnju, jer taj rad iako ne

⁴⁸ *Slobodni gradjanin*, br. 10, 12. III. 1921.

⁴⁹ *Danica*, br. 14, 8. IV. 1936.

⁵⁰ MATKOVIĆ 1972: 56-57.

može imati nikakovog uspjeha, on ipak škodi ugledu zemlje i sramoti nas Hrvate (...).“⁵¹ Isti je stav Krizman zadržao i kada je došlo do konačnog rascjepa unutar Demokratske stranke jer je Davidović i dalje pregovarao s Radićem. Na godišnjoj skupštini mjesne organizacije SDS-a u Varaždinu, početkom ožujka 1924., Krizman se osvrnuo na te Davidovićeve poteze, nazivajući ih, doduše, „plemenitim pokušajima“, ali je zatim osudio Davidovića kao „političkog švercera“, koji želi voditi neku „srednju liniju“ unutar DS-a. U svom govoru Krizman je naglasio da „sa osnovnim načelima demokracije i idejom narodnog i državnog jedinstva nema političke trgovine“. ⁵² Krizman je često istupao protiv republikanstva S. Radića, a kao ministar supotpisao je i primjenu *Obznane* na HRSS krajem 1924.

Kada je lijevo krilo DS-a, na čelu s Ljubomirom Davidovićem, počelo konkretnije raditi na sporazumu sa HRSS-om i na rušenju Pašićeve vlade, DS se našao pred raspadom. Pribičević, koji je i dalje čvrsto stajao na pravcu centralizma i Vidovdanskog ustava, odvojio se od DS-a formirajući novu stranku – Samostalnu demokratsku stranku (SDS). U novoj mu se stranci pridružuje većina demokrata iz Hrvatske, a među njima i Krizman. Pribičevićevi „odmetnici“ uskoro su s radikalima formirali prvu Pašić – Pribičevićevu vladu (*P-P vlada*), u kojoj je Krizman dobio položaj ministra trgovine i industrije. Taj je položaj zadržao i u „drugoj P-P vladi“, da bi u „trećoj P-P vladi“ od 27. studenog 1924. do 29. travnja 1925. zauzeo svoj stari položaj ministra agrarne reforme.⁵³ U intervjuu beogradskej *Reči* od 16. svibnja 1924. Krizman je ponovno napao Davidovićevu politiku: „G. Davidović nastavlja politiku pok. Protića i Markovog protokola, možda sa više sentimentalnosti, ali zato sa više opasnosti od težih posljedica za zemlju. Može se početi s tim putem, ako se hoće slomiti i posljednja brana, koja je nakon svih pogrešaka ostala, ako se hoće uništiti ono, što je vjerno državi u Hrvatskoj.“⁵⁴

Nakon iznenadne Radićeve „kapitulacije“⁵⁵ te izjave o priznanju Vidovdanskog ustava i centralističkog uređenja države uspostavljena je nova vlada Pašić – Radić, iz koje su izbačeni samostalni demokrati, koji se otada nalaze u opoziciji.

⁵¹ KRIZMAN 1925: 41.

⁵² MATKOVIĆ 1972: 71.

⁵³ ČULINOVIĆ 1951: 296. Krizman je dosljedno nastavio provoditi politiku agrarne reforme prema stajalištu SDS-a. Iako su radikali, kada su taj resor imali u svojim rukama, davali zemlju „svim zainteresiranim“, Krizmanovo ministarstvo donijelo je zakon kojim se sprečava prodaja zemlje osobama koje se ne bave poljoprivredom.

⁵⁴ *Reč*, br. 35, 16. V. 1924.

⁵⁵ Krajem 1924. *Zakon o zaštiti države* primijenio se i na HRSS, zbog toga što je Stjepan Radić prilikom posjeta Moskvi stranku upisao u Seljačku internacionalu, iza koje su stajali boljševici i Kominternu. Nakon toga Radić biva uhićen i dva mjeseca kasnije u zatvoru poduzima drastičan zaokret u politici stranke: pristaje na odricanje od republikanizma (stranka mijenja ime u Hrvatsku seljačku stranku), priznaje monarhiju i Vidovdanski ustav. HORVAT 1992: 215-218.

gramskim dokumentima, pokazali da je za samostalne demokrate „agrarno pitanje bilo prije svega političko pitanje, a tek onda gospodarsko i socijalno pitanje.“⁵⁷ Prema portretima srpskog zemljoradničkog vođe Dragoljuba Jovanovića, Krizman je stranci uglavnom služio kao stručnjak „ekonomist i sociolog“, ali i „moralist“.⁵⁸ Možda je pogodno ovdje spomenuti da je, prema nekim tumačenjima, značajan broj visokopozicioniranih osoba u vrhu SDS-a bio tijesno povezan sa slobodnim zidarstvom ili je pripadao toj organizaciji. Prema Glojnariću, Krizman je primljen u slobodnozidarsku zagrebačku ložu „Maksimilijan Vrhovec“ 11. lipnja 1910. te je u masonskim krugovima imao dugačak staž.⁵⁹

Nakon Pribičevićeva „kopernikanskog obrata“⁶⁰ i sklapanja Seljačko-demokratske koalicije (SDK) između HSS-a i SDS-a 11. studenog 1927. i Krizman je donekle promijenio svoju retoriku. U svom govoru pred mjesnom organizacijom SDS-a u Varaždinu, 9. studenog 1927., Krizman kaže: „Oni koji su se borili protiv hrvatskog separatizma, neće pokleknuti ni pred srbijanskim separatizmom, a još manje pred hegemonijom, za koju se nema ni snage ni sposobnosti. Sve smo dali Beogradu, ali on mora biti sposoban da to drži i vodi. Njegovu nesposobnost i sebičnost mogu platiti samo najveći državni interesi. Borba protiv toga može biti samo borba za interese državne cjeline“.⁶¹ Stupanje SDS-a u Seljačko-demokratsku koaliciju nije značilo odustajanje od osnovnih stavova i ideologije stranke. Osnovna načela na kojima je postignut sporazum s HSS-om, poput uvođenja demokratskog sustava, reforme uprave i državne administracije te čišćenje državne uprave od korumpiranog državnog činovništva i strančarskih elemenata, nije bio u

⁵⁷ Isto: 110.

⁵⁸ JOVANOVIĆ 2005: 61.

⁵⁹ GLOJNARIĆ 1940: 88; MATKOVIĆ 1995: 127-129. Kada je o specifičnom fenomenu masonskog djelovanja riječ, s obzirom na to da o njemu nema dovoljno izvornih činjenica, taj vid djelovanja ostavit ćemo sa strane, zadovoljavajući se samo iznošenjem podataka o Krizmanovoj pripadnosti masoneriji. Matković je u svojoj knjizi napomenuo da su mnogi prvaci DS-a i SDS-a bili članovi masonskih loža te su preko njih bili povezani s raznim zapadnim zemljama i njihovim političkim i gospodarskim elitama, posebno u Velikoj Britaniji i Francuskoj. Čini se da Svetozar Pribičević nije bio u masonskim krugovima. Matković zaključuje kako uloga masonerije u djelovanju pojedinih političkih stranaka nije bez osnove, ali da je zbog oskudnih podataka u izvornoj građi teško reći nešto određenije o pripadnosti vođa SDS-a u masonskim organizacijama. Matković je ipak ranije napisao članak o masoneriji u Kraljevini SHS, gdje je nastojao ukratko odgovoriti na pitanje o utjecaju masona na tadašnju političku scenu. MATKOVIĆ 1976-1977: 529-536. Vidi i poseban odlomak o masoneriji („Uloga masonerije u društveno-političkom životu zemlje“) u JOVANOVIĆ 1974: 155-166.

⁶⁰ Postoje različita tumačenja ovog Pribičevićeva postupka. U njegovu povezivanju s Radićem neki su vidjeli akt osvete prema dvoru, koji ga je 1925. izbacio iz vlasti. Drugi govore kako je to bio čin njegove volje da se učini kraj samovoljnoj srbijanskoj hegemoniji, koja je sada, nakon što je riješeno pitanje hrvatskog separatizma, predstavljala najveću opasnost za Jugoslaviju kakvu je Pribičević zamišljao.

⁶¹ *Riječ*, br. 261, 15. XI. 1927.

suprotnosti s programom SDS-a. Stoga je i poslije sporazuma s Radićem vodstvo SDS-a u svakoj prilici davalo do znanja da ostaje pri svojim fundamentalnim stavovima i da je „savez s HSS zasnovan na borbi protiv srbijanskog državno-partijskog monopola“. Upravo je stoga Krizman i mogao na konferenciji samostalaca u studenom 1927. u Varaždinu izjaviti da su državopravne borbe završene pobjedom „unitarističkog načela“ i da je „plemenska faza, srpska i hrvatska, izbljedila i od nje ne može nitko više politički živjeti.“ Osvrćući se na dotadašnje odnose između samostalaca i HSS-a, Krizman je naglasio da je to bila velika politička i idejna borba, koja sada već spada u političku historiju.⁶²

Na gradskim izborima u Varaždinu, 15. srpnja 1928., SDS je ostvario najviše gradskih zastupnika (11 od ukupno 30) te je u zajednici s HSS-om na konstituiraćoj sjednici Gradskog zastupstva 28. srpnja dr. Krizman izabran za novog gradskog načelnika s 19 zastupničkih glasova.⁶³ Njegov je izbor pao u vrijeme teških napetosti u zemlji nakon atentata na hrvatske zastupnike u Narodnoj skupštini u Beogradu i smrti od posljedica atentata predsjednika HSS-a Stjepana Radića. I Krizman je bio svjedok ubojstva hrvatskih zastupnika u Narodnoj skupštini u Beogradu, pri čemu je, zajedno s ostalim samostalcima, dao izjavu istražiteljima protiv Račićeva pomagača u ubojstvu, Dragutina Jovanovića-Lune. Prema istražnom spisu, jedan je istaknuti samostalac izjavio da je Jovanović-Luna: „na naše užasavanje zbog strašnog zločina, pred nama i dra Hinkom Krizmanom, ne samo da nije osuđivao postupak Puniše Račića, nego ga je baš najvatrenije branio i odobravao, jer se ‘tako pere čast’“.⁶⁴ Nastupom kraljeve šestosiječanjske diktature politički se odnosi u zemlji radikalno mijenjaju. Stranački je i svaki politički život prekinut te je nastupilo doba režimske represije prema svima onima koji se nisu slagali ili su se suprotstavljali šestosiječanjskom aktu. Pod tim okolnostima Krizman, koji nije želio služiti diktaturi, daje ostavku na mjesto varaždinskoga gradskog načelnika. Krizmanovu ostavku od 27. veljače 1929. uvažio je veliki župan zagrebačke oblasti Zoričić, pri čemu su se poslovi gradskog poglavarstva predali gradskom vijećniku, šefu magistrata, Stjepanu Novakoviću.⁶⁵

⁶² MATKOVIĆ 1972: 214.

⁶³ *Narodno jedinstvo*, br. 29, 19. VII. 1928.; *Narodno jedinstvo*, br. 31, 2. VIII. 1928.

⁶⁴ KULUNDŽIĆ 1967: 402.

⁶⁵ AJ, fond 84, OHK, br. 3304, pov. 1929, Pismo velikog župana zagrebačke oblasti načelniku slob. i kraljevskog grada Varaždina dr. Hinku Krizmanu, 8. III. 1929.; *Narodno jedinstvo*, br. 11, 14. III. 1929.

Politička aktivnost tijekom šestosiječanjske diktature i do sloma jugoslavenske države u travanjskom ratu 1941.

Prvaci SDS-a tijekom diktature bili su u nezavidnoj situaciji, s jedne strane zbog toga jer im se predsjednik Svetozar Pribičević silom režima nalazio u internaciji, a kasnije u emigraciji, stoga su veze s njim bile vrlo neredovite. Osim toga, određen broj istaknutih prvaka stranke prišao je šestosiječanjskom režimu (Prvislav Grisogono, Juraj Demetrović, Gregor Žerjav). Demetrović je pokušao privoljeti i Krizmana da se odrekne Pribičevića i pristane uz režim, ali je Krizman to odbio.⁶⁶ Krizman je bio protiv Pribičevićeva štrajka glađu zbog protivljenja da ga režim ponovno otpremi u internaciju u selu Brus u istočnoj Srbiji. Plašio se za njegovo zdravlje i mislio da to nije dobra odluka. U pismu Pribičeвиćevoj supruzi Bosiljki iz 19. lipnja 1931. Krizman piše: „(...) prijateljstvo i vjernost daju mi pravo da Svetozara molim i zaklinjem: neka čuva svoj život. Njegov život ne pripada njemu, on ga je posvetio narodu i slobodi; zato ga ne smije sam razoriti ma kakav ga osobni očaj i teškoća snašla. (...) Od vlasti se ne može ništa ni dobiti ni iznuditi, jer mi i njoj nećemo ništa dati ni oprostiti“.⁶⁷ U ovom slučaju Krizman nije bio u pravu; štrajk glađu ustvari je bila posljednja politička Pribičevićeva pobjeda nad režimom.

Uskoro je među samostalnim demokratima izbio sukob između koncepcija borbe protiv diktature. Pribičević je iz emigracije inzistirao na borbi za građanske slobode i posve promijenio svoj prijašnji stav prema uređenju države, približavajući se federalističkom uređenju, dok su ostali prvaci smatrali da za takvu taktiku nema osnove, što je još više produbilo unutarnje sukobe u stranci. Zbog toga su, prije svega H. Krizman i S. Budisavljević, bili ponajviše angažirani na rješavanju situacije u samom vodstvu i očuvanju homogenosti SDS-a, a s druge strane na održavanju suradnje s HSS-om u okviru SDK.⁶⁸ Novi vođa Hrvatske seljačke stranke, Vladko Maček, također je želio sačuvati koaliciju sa SDS-om jer se plašio da će se samostalni demokrati ponovno vratiti unitarizmu i centralizmu, pogotovo onda kada je Pribičević bio u emigraciji. Maček je smatrao da upravo Hrvati unutar samostalaca vrše pritisak na Pribičevića zbog toga što je odustao od integralnog jugoslavenstva, pri čemu je glavne krivce vidio u Krizmanu i Vilderu. Kasnije se pokazalo da je pogriješio jer je Krizman čvrsto stajao uz Pribičevića, dok se Vilder neko vrijeme kolebao. Za vrijeme Pribičevićeva protjerivanja bio je jedina prava Pribičevićeva veza sa strankom u domovini; često ga je posjećivao, posebice kada je bio na umoru. Svoju je političku oporuku Pribičević diktirao upravo Krizmanu u sanatoriju Podolí u Pragu, gdje je i preminuo.⁶⁹

⁶⁶ BOBAN 1973: 63.

⁶⁷ PRIBIČEVIĆ 1990: 152-153.

⁶⁸ STOJKOV 1969: 155-156.

⁶⁹ BOBAN 1973: 272.

Za vrijeme diktature Krizman nije bio pod neposrednim nadzorom policije do 1932., ali su svakodnevna policijska izvješća o praćenju vodećih ljudi HSS-a i Seljačko-demokratske koalicije, koja su se dostavljala u ured velikog župana zagrebačke oblasti, a onda otpremala u Beograd predsjedniku Vlade, otkrivala da je Krizman, uz ostale oporbenjake, poput crnogorskog federalista Sekule Drljevića ili Savice Kosanovića, redovito dolazio u Zagreb na „političke“ razgovore k Mačeku kod Prilaza 9.⁷⁰ Zbog toga je Krizman u svibnju 1932. dobio stalnu detektivsku pratnju, kada god bi odlazio iz Varaždina. Kada bi došao u Zagreb, ondje je pratnju preuzimala zagrebačka policija. Međutim, uskoro mu je po Dragi Jovanoviću, tada zagrebačkom policijskom činovniku, stigla poruka da njegovo dolaženje u Zagreb nije „režimu poćudno“ te da u Zagreb više ne dolazi.⁷¹ Krizmanov važan politički potez bilo je sudjelovanje u izradi i potpisivanju „Zagrebačke rezolucije“ 5. – 7. studenog 1932. na sastanku Izvršnog odbora SDK u Vilderovu stanu u Zagrebu. U ime vodstva HSS-a rezoluciju su potpisali V. Maček, A. Trumbić (koji ju je i sastavio), V. Predavec i J. Šutej, a u ime samostalnih demokrata H. Krizman, V. Vilder, S. Kosanović, D. Kecmanović i D. Bošković te Mile Budak, kojeg je posebno na sastanak pozvao Maček, s ciljem da dio pravaša „priveže“ uz HSS. Deklaracija je naznačila da je centralizam glavni krivac za krizu u zemlji te da se ona može prevladati jedino vraćanjem na 1918. i uspostavljanjem federalnog uređenja zemlje na osnovi novih pregovora. Krizman je ubrzo poslao tekst rezolucije Svetozaru Pribićeviću u Prag, koji je o njoj 16. studenog iste godine obavijestio britanske visoke političke krugove preko poznavatelja jugoslavenskih prilika R. W. Seton-Watsona.⁷² Iako deklaracija nije bila namijenjena javnosti, režim je za nju saznao te je Maček uhićen 31. siječnja 1933. Glavni razlog njegova uhićenja bio je „deklaracijski pokret“, koji se prenio na cijelu zemlju i ugrozio temelje diktatorskog režima. Režim je uhitio samo Mačeka jer nije želio da javnost, posebno ona strana, dobije dojam o suglasnosti oporbe u zemlji protiv diktature. Na Krizmanovu inicijativu svi su ostali potpisnici „Zagrebačke rezolucije“ u travnju 1933. napisali pismo Državnom sudu za zaštitu države, u kojem navode da su oni zajedno s „Vladimirom Mačekom taj sastavak izradili i potpisali“, no režim je ignorirao njihovu izjavu.⁷³ Upravo je to njegovo sudjelovanje u izradi i donošenju „Zagrebačke rezolucije“ prisililo režim da sada pooštri mjere protiv Krizmana i da ga internira u Varaždinu, koji nije smio napustiti bez policijskog odobrenja.⁷⁴

⁷⁰ JANJATOVIĆ 2005: 126. Krajem 1929. i početkom 1930. Krizman se razbolio te se liječio u jednom zagrebačkom sanatoriju. Najviše ga je posjećivao Većeslav Vilder. *Varaždinske novosti*, br. 6, 15. I. 1930.

⁷¹ *Varaždinske novosti*, br. 528, 11. I. 1940.

⁷² R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni. *Korespondencija 1906-1941., II/1918-1941* 1976: 256.

⁷³ AJ, fond 84, OHK, kut. 2, Mapa „Zagrebačke punktacije“, Pismo od 23. IV. 1933.

⁷⁴ STOJKOV 1969: 254.

Situaciju je dodatno pogoršalo i uhićenje njegova sina Bogdana sredinom 1933., koji je sudjelovao u prosvjedima protiv režima.

Kada je Maček bio u zatvoru, privremeno je vodstvo HSS-a preuzeo Ante Trumbić, koji je netom pristupio HSS-u, po Mačekovu nalogu. Trumbić je bio tvrdi prema suradnji HSS-a sa SDS-om u okviru SDK te su ga, kako bi razjasnili situaciju, krajem rujna 1933. posjetili Krizman i Vilder. Oni su mu u razgovoru predbacili da namjerno izbjegava ranije uobičajene sastanke prvaka dviju stranaka jer ne želi suradnju sa SDS-om. Također su naglasili da je i za SDS „hrvatsko pitanje“ glavno političko pitanje, ali su, pored toga (posebno Krizman), izrazili i gledište, ciljajući na Trumbićevo približavanje frankovačkim stajalištima, da se „hrvatsko pitanje“ može riješiti samo u „granicama ove države, a da inače Hrvate čeka ropstvo pod Italijom i Mađarskom“. Zastupajući interese prečanskih Srba, upozorili su vodstvo HSS-a da će SDS biti spreman pružiti svu potporu borbi za unutarnje preuređenje države, ali samo u okvirima postojećih granica. Trumbić je u svojim bilješkama zapisao da se Krizman i Vilder „samo prikazuju kao Hrvati“, a da ustvari nemaju „hrvatskog nacionalnog osjećaja“ i da bi prihvatili svako rješenje koja bi SDS dovelo blizu vlasti.⁷⁵ Unatoč teškoćama, Krizman je i dalje nastojao biti aktivan u Varaždinu na društvenom polju. Tako je 1931., zahvaljujući prijateljstvu s kiparom Ivanom Meštrovićem, koji je posjetio Varaždin kada je Krizman bio načelnik, postigao da Meštrović pokloni Varaždinu svoj model kipa Grgura Ninskog i sâm u šetnji gradom s Krizmanom 1931. izabere mjesto gdje će stajati spomenik.⁷⁶ To je na neki način bilo i Krizmanovo iskupljenje jer je Varaždin bio jedan od rijetkih gradova u Hrvatskoj koji nije vidnije obilježio tisućitu godišnjicu Hrvatskog Kraljevstva (1925.).

Nakon završetka diktature, na parlamentarnim izborima 5. svibnja 1935. i 11. studenog 1938. Krizman je bio nositelj liste Udružene oporbe, na čelu s dr. Vladkom Mačekom u kotaru Čakovec, gdje i pobjeđuje oba puta nadmoćnom većinom.⁷⁷ Na prvim izborima pobjeđuje Jeftićeva kandidata Antona Videca, veterinar iz Čakovca s 86,47% glasova, a na drugima dr. Bogdana Stopara ispred Stojadinovićeve JRZ s 92% glasova.⁷⁸ Unatoč tim pobjedama, Krizman nije prošao u Narodnu skupštinu jer je, prema tada važećem izbornom zakonu, pobjednička lista u državi dobivala tri petine zastupnika u skupštini. Zemljoradnički vođa Dragoljub Jovanović u svojim *Uspomenama* dobro primjećuje da je 1920-ih, unatoč pobjedama HSS-a na hrvatskim prostorima, Krizman imao značajan ugled među Hrvatima građanima u Varaždinu te je mogao sam izboriti izborni mandat, ali

⁷⁵ Isto: 253.

⁷⁶ *Varaždinske novosti*, br. 63, 19. II. 1931.; *Varaždinske vijesti*, br. 17, 30. IV. 1981.

⁷⁷ *Hrvatsko jedinstvo*, br. 55, 29. X. 1938. U kotaru Varaždin kandidat je bio dr. Ante Odić.

⁷⁸ *Statistika izbora narodnih poslanika za Narodnu skupštinu Kraljevine Jugoslavije izvršenih 5. maja 1935. godine* 1938., 40.; *Varaždinske novosti*, br. 472, 15. XII. 1938.

03 – Hinko Krizman kao član vlade (AJ, fond. 84., kut. 1.)

nakon atentata u Narodnoj skupštini i Radićeve smrti ne bi mogao zadržati svoj zastupnički mandat da ga „Maček nije prihvatio i prepuštao mu stari izborni srez“.⁷⁹

O Krizmanu srbijanski zemljoradnički vođa Dragoljub Jovanović naglašava da se Pribićević dobro koristio njegovim sposobnostima, ali ga nije puštao „sasvim naprijed“. Po prirodi racionalist, a ne vizionar ili revolucionar, Krizman prema Jovanoviću nije imao volje ni moć odupiranja tim „stranačkim diktatorima“, iako se gotovo rijetko slagao s „naglošću prvoga i sporošću drugoga (misli na Mačeka, op. a.)“. Tijekom diktature često je bio bijesan na „Srbina siledžiju i Hrvata meditativca“; njegovo je načelo bilo „za seljake, ali ne sa seljacima“. Prema Jovanoviću, Krizman je u drugoj polovini 1930-ih bio izuzetno aktivan u svom listu *Narodno kolo*, za koji je neumorno pisao, kao i za druge listove i kalendare, a često je pisao i uvodnike u *Varaždinskim novostima*. Jovanović u svojoj sentimentalnoj, ali jezgrovitoj skici Krizmanova portreta naglašava da je „malo koji Hrvat bio tako iskreno Jugoslaven“, pri čemu ističe i njegovu osobnu povezanost sa Svetozarom Pribićevićem, za kojega je bio „životno vezan“, ali to ga nije spriječio da „bude

⁷⁹ JOVANOVIĆ 2005: 62.

odan i Mačeku“.⁸⁰ Pišući također o njegovu karakteru, Jovanović opisuje „vječno tužnog i zabrinutog Hinka“ s germanskom urednošću, koji je bio savršen model „čestitog jezuita“ svom bratu Tomislavu, slikaru.

Analizom novinskih članaka u *Seljačkom kolu* i *Varaždinskim novostima* jasno se uočavaju glavne crte Krizmanova aktivizma nakon sloma diktature. Kao jedan od prvaka SDS-a, Krizman sudjeluje u obnavljanju stranačkog pluralizma u Hrvatskoj i Kraljevini Jugoslaviji, primjenjujući načela svoje stranke, koja se zalaže za evolutivni napredak. Promičući ideju demokracije, slobodnih parlamentarnih izbora, kritiku zaostalog gospodarskog i socijalnog razvoja i principe seljačke ideologije SDS-a, Krizman sudjeluje u ponovnoj stabilizaciji i izgradnji države. Čvrsto se držeći Seljačko-demokratske koalicije i saveza s HSS-om, nastoji afirmirati samostalnu poziciju na političkoj sceni jugoslavenske zajednice. U okviru seljačke ideologije SDS-a i uskrsnulog stranačkog života Krizman postaje jedan od ideologa stranke, smatrajući da je povijesni razvoj svim narodima na slavenskom jugu dao obilježje seljačkih naroda. Tumačeći činjenicu da je hrvatsko-srpski prostor na raskrižju istoka i zapada, te kao takav uvijek na putu „zavojevačkih naroda“, u takvim okolnostima „mi nismo mogli izgraditi više i složenije oblike socijalnog i privrednog života“. Zbog toga jer su ovi prostori „našeg krvavog slavenskoga juga“ prošli toliko patnji, „održali smo se kao narodi sposobni za život“ samo zahvaljujući selu „jer kada je sve bilo popaljeno i pregaženo – ostalo nam je selo, ostala nam je seljačka zemlja i seljačka ruka, obnovilo se seljačko ognjište i oko njega iskra narodnog života“.⁸¹ Krizman je naglašavao da, iako se seljačko obilježje „naših naroda i naše privrede“ s neke druge strane može smatrati i zaostalošću, „ali samo ako mjerimo naš život tuđom mjerom“, upravo je seljački maloposjednički karakter glavni uvjet budućeg gospodarskog razvoja zemlje. Prema njegovim riječima: „seljačka je demokracija zato protivna velikom posjedu i kapitalističkim utjecajima (...) nema za dugo snage koja bi taj temelj mogla zamijeniti“.⁸² Unatoč savezu s HSS-om unutar SDK, Krizman je radio i tražio intenzivnu suradnju Samostalne demokratske stranke i sa srbijanskom opozicijom (Udruženom oporbom), a na prvome mjestu s Demokratskom strankom.

Poštujući odluke stranačkih hijerarhija, Krizman je pozdravio sklapanje sporazuma Cvetković – Maček, iako s dozom rezerve. U svom dnevniku od 26. kolovoza 1939. zapisuje: „Mora se odobriti, jer je to na kraju krajeva rezultat

⁸⁰ Isto: 61. Hinkov sin Bogdan Krizman u tekstu iz 1978. osvrnuo se na svoj dom i oca. „Pretpostavljam da vam je poznato da potječem iz hrvatskog obiteljskog kruga (Hinko Krizman je moj otac) u kojem sam od djetinstva u Varaždinu – starom hrvatskom gradu – odgajan i odgojen da sve srpsko volim i cijenim kao svoje hrvatsko, i gdje me je ideja bratstva i jedinstva prožela tako da je postala dio mena samoga.“ KALEZIĆ 1985: 125.

⁸¹ KRIZMAN 1938: 1.

⁸² Isto: 1-2, 15. Vidi prikaz Krizmanove brošure kod Rikarda Simeona. SIMEON 1938: 485-487.

sve naše dosadanje politike i svih naših napora, a nije naša krivnja što je svršeno nepotpuno i nesimpatično za demokratsku stvarnost.⁸³ Iako se možda čini da je nekim svojim stavovima Krizman naginjao lijevom krilu SDS-a, on je zapravo u komunističkom i ustaškom djelovanju u Banovini Hrvatskoj doslovce vidio jednaku opasnost za državu i demokraciju kao ustanovu. U razgovoru s banom Šubašićem 28. kolovoza 1940. izrazio je skepsu prema potezima HSS-a da se riješi to pitanje i kazao: „da sada Hrv. selj. narodni poredak izgleda kao velika sjajna posuda u koju se kupi sve više gada crvenog i frankovačkog. Ove dvije struje političkog mišljenja pod utjecajem vanjskih događaja imaju dinamičku snagu, a HSS ih ne suzbija, niti ima svoj odredjen pravac (...)“⁸⁴ Istovremeno se suprotstavljao tendencijama HSS-a o razbijanju srpsko-hrvatskog karaktera SDS-a, odnosno jugoslavenskog karaktera te stranke. U pismu Savici Kosanoviću od 4. travnja 1940.: „ (...) vodstvo HSS smatra da je baš sada zgodno i potrebno u izvršenje njenog totalitarnog principa da poduzme ofanzivu kako bi iz SDS napravili samo srpsku stranku i onemogućili joj svaki rad među Hrvatima. To je doduše i sa njihovog stranačkog stanovišta nepotrebno i ludo, jer njihove stranačke pozicije ne ugrožavaju Hrvati-samostalci nego onaj frankovački i klerikalni crv, kojeg puštaju da im rastače sav stranački organizam i ideologiju. A ludo je misliti da bi se mogla održati koalicija sa SDS kao sa samo srpskom strankom, jer bi ona bez svoga i hrvatskoga karaktera ostala i kod Srba bez pristaša (...)“⁸⁵ Uz ideju demokracije, Krizman je žestoko branio nacionalnu dvojnost svoje stranke, smatrajući te vrijednosti Pribićevićevom ostavštinom. Zbog toga se i zalagao da Pribićevićev nasljednik na čelu SDS-a bude njegov brat Adam Pribićević, iako je ovaj nevoljko prihvatio tu dužnost.⁸⁶ U praktičnoj politici i društvenoj stvarnosti Banovine Hrvatske Krizmanu je smetalo progresivno nastojanje da se u Hrvatskoj posve odbaci i izbriše jugoslavenski identitet iz javnog života.

Kao što se vidi iz Krizmanova *Dnevnika*, u to su vrijeme nezaobilazni međunarodni kontekst i zbivanja koja sve više utječu na situaciju u Jugoslaviji. Širenje totalitarnih i autoritarnih režima, fašizacija Europe i jačanje nacističke Njemačke, urušavanje Lige naroda i brojna prestrajavanja na svjetskoj političkoj karti gradili su novu sliku globalnih kretanja. U svojim uvodnim člancima u *Varaždinskim novostima* Krizman iz tjedna u tjedan analizira situaciju u Europi, pokazujući jasno izraženo protuosovinsko gledište i vjeru u zapadne demokracije Velike Britanije i Francuske. Prateći sa strahom pohode nacističkih trupa po Europi, Krizman pokazuje osjetljivost na svaki korak jačanja Njemačke, ali i upozorava da danas

⁸³ AJ, fond 84, OHK, kut. 1, Dnevnik Hinka Krizmana, 26. VIII. 1939.

⁸⁴ AJ, fond 84, OHK, kut. 1, Dnevnik Hinka Krizmana, 28. VIII. 1940.

⁸⁵ AJ, fond 84, OHK, kut. 1, Omot Kosanović, Krizman Kosanoviću, 4. IV. 1940.

⁸⁶ PRIBIĆEVIĆ 1999: 103-106.

04 – Hinko Krizman krajem 1939. godine

„u međunarodnim zbivanjima nema pravde i milosti“ niotkuda neće doći pomoć i da se treba pripremiti za obranu. Kao „mali narod ne možemo da budemo nikome sudac ni pomoćnik“, stoga se moramo brinuti za mir u svojoj zemlji.⁸⁷ Krizman sve do kraja ustraje i zauzima položaj neumoljiva zagovornika demokracije i antifašizma. Pred sam rat piše: „Iznad svih nesreća, sumnji i zabluda naših dana stoji i postojat će snaga demokratske ideje. Sva nasilja i zablude mogu samo na čas zasjeniti ovo vječno svjetlo na teškom putu čovječanstva k pravdi i istini. (...) demokratska ideja je vječna pokretačka snaga i stvaralačka težnja k životu boljem, slobodnijem i dostojnijem“.⁸⁸

Upravo negdje u to vrijeme u svojim memoarskim fragmentima Miroslav Krleža opisao je Krizmana kao Pribićevićeva „second lieutenanta“ i rojalista upravo Pribićevićeva tipa, prema geslu: „La dynastie c'est moi“. Iako je Krizman bio beskompromisni protivnik ruskog boljševizma te je zbog toga Krležu i izbjegavao – „još od mira u Brest Litovsku 1918. jedva smo se i pozdravljali“ – ponekad su se ipak susretali i razmjenjivali politička razmišljanja. Tako je u Crikvenici 1940. Krleža pripovijedao Krizmanu o svojim susretima s Pribićevićem u emigraciji u Pragu i Parizu (1931. – 1932.), pri čemu je Krizman izrazio neraspoloženje prema tadašnjoj „emigrantskoj politici svoga šefa“. Prema Krleži, Krizman je u tim danima „rasula ljeta 1940“ smatrao da nešto treba poduzeti i zaplaviti protiv struje,

⁸⁷ *Varaždinske novosti*, br. 493, 11. V. 1939.; *Varaždinske novosti*, br. 590, 20. III. 1941.

⁸⁸ *Varaždinske novosti*, br. 585, 13. II. 1941. Detaljnije o antifašizmu SDS-a i antifašističkoj djelatnosti listova SDS-a: PAVLAKOVIĆ 2008: 37-49.

ali nije imao snage za bilo što konkretno.⁸⁹ Nakon puča od 27. ožujka 1941., koji je srušio vladu Cvetković – Maček zbog pristupanja osovinskom Trojnom paktu, zadnja njegova politička akcija u zemlji bila je inspirirana namjerom „pučističkog“ predsjednika Vlade, generala Dušana Simovića, da u svoju novu „pučističku“ vladu, osim dvojice ministara iz redova HSS-a, uključi i dvojicu Hrvata iz SDS-a. Zbog toga su Krizman i, čini se, Ljubo Leontić doputovali u Beograd, ali je na kraju na sastanku Vlade prevladala opcija da sva četvorica ministara iz HSS-a iz prethodne vlade Cvetković – Maček zadrže svoja mjesta i u novoj Vladi (Juraj Šutej, Josip Torbar, Ivan Andres i Bariša Smoljan).⁹⁰ Zbog toga je početak rata Krizman dočekao u Beogradu. Poslije napada na Beograd Krizman se vraća u Varaždin i ondje dočekuje dane preokreta.

Krizmanovo zatočeništvo tijekom Drugog svjetskog rata

Odmah nakon osnutka Nezavisne Države Hrvatske (NDH) 10. travnja 1941. ustaše počinju s uhićenjima istaknutih projugoslavenskih političara i intelektualaca te javnih dužnosnika. Među prvotno uhićenima našli su se i neki pripadnici masonskih loža, poput Andrije Štampara, Ivana Meštovića, Stanke Švrljuge i ostalih. Masoni zbog svojeg kozmopolitskog i liberalnog pogleda na svijet nisu bili prihvatljivi nacistima i ustaškoj vlasti te su se odmah našli na udaru novoga režima. Prema ustaškoj ideologiji, masonima je trebalo onemogućiti svaki utjecaj na politički i javni život jer je Jugoslaviju uspostavila masonerija, „kojoj treba prekinuti sve veze s Londonom, Jeruzalemom i New Yorkom (...) masoni uvijek povezani sa svim onim što je protuhrvatsko. Oni su bili pokorni sluge Beograda i izvršavali su njegove naloge. Svi protuhrvatski režimi bili su podupirani sa stane masonerije“.⁹¹ Istog dana u Varaždinu novoformirane ustaške vlasti uhićuju i Hinka Krizmana, zajedno s dvojicom njegovih sinova, Bogdanom i Željkom, te ih otpremaju u logor u Lepoglavi.⁹² U skupini uhićenih nalazili su se i profesori varaždinske gimnazije, Vladimir Deduš i Josip Pauković, odvjetnik August Engelhardt, Branko Svoboda, Ivan Milčetić i drugi.

Međutim, na osnovi *Knjige potjernica* Djelatne komande Gestapoa (EK Zagreb), a prema naređenju SS-majora Wilhelma Beisnera, ustaše izvlače Krizmana i njegove sinove iz lepoglavskog logora 15. svibnja 1941. Poslije kratkog boravka u zatvoru u Petrinjskoj ulici u Zagrebu, zajedno sa sinovima interniran

⁸⁹ KRLEŽA 1973: 23.

⁹⁰ KRIZMAN 1981: 6.

⁹¹ *Hrvatski narod*, br. 273, 15. XI. 1941.; ŠKILJAN 2009: 132-133.

⁹² Bogdan Krizman uhićen je malo kasnije. Željko Krizman bio je težak plućni bolesnik te je internaciju u Austriji uglavnom proveo u sanatorijima za plućne bolesti.

05 – Hinko Krizman slikan na ustaškom redarstvu u Zagrebu 28. IV 1941.

je kao „mason i mogući engleski špijun“ u zatvor Paulustor u Grazu.⁹³ Radilo se o zahtjevu Gestapoa (tzv. *Schutzhaft-Befehl*) da za vrijeme trajanja rata Krizmanovi ostanu pod paskom njemačke policije, kao elementi koji su opasni za Treći Reich.⁹⁴ Prema dosjeu glavnog njemačkog obavještajca u NDH, Hansa Helma, Krizman je prvenstveno uhićen „kao engleski agent i kao rukovodilac protiv njemačke propagande“. Ista optužnica teretila je i njegove sinove. Međutim, Helm je, prema istrazi Gestapoa, zaključio da se Krizmanu ne može dokazati „nikakvo kažnjivo djelo“, ali je postojala preporuka iz viših krugova da ostane u internaciji u Grazu, posebice zbog prijave varaždinskih folksdojčera (ing. Hinke, Nemet, Stajcer, Jedas, grofica Beroldingen i dr.), koji su svjedočili protiv Krizmana da je navodno sastavio popis lokalnih Nijemaca u Varaždinu, koje će se početkom rata uzeti kao taoce, te čestim izjavama da će „Njemačka na Jugoslaviji razbiti zube“. Osim toga, zamjerao mu se i vrlo loš odnos prema njemačkoj zajednici

⁹³ Prema podacima knjige zatvorenika u Landesarchivu Graz (ABT03-LA-57175), Krizman je stigao u zatvor u Paulustoru 11. studenog 1941., da bi iz njega bio otpušten 22. svibnja 1942.

⁹⁴ AJ, fond 84, OHK, kut. 1, Zastupnički list narodnog poslanika dr. Hinka Krizmana, Hrvatski državni arhiv (HDA), fond 259. Redarstvena oblast za grad Zagreb, kut. 36, fasc. 259; KOMARICA-ODIĆ 1977: 231. Prema nekim izvorima, izgleda da je dr. Željko Krizman duže vrijeme proveo u Lepoglavi te se kasnije pridružio ocu i bratu u Austriji. ANDROIĆ 1981: 82. Naime, Androić u svom radu navodi popis interniranih osoba u Lepoglavi od 16. VII. 1941., na kojem se nalazi i Željko Krizman.

u Varaždinu prije rata. Hinke je Helmu dostavio kompletne listova *Varaždinske novosti*, koji označavaju Krizmana kao „duhovnog vođu toga demokratskog lista sa skrivenom propagandom protiv Njemačke i nacionalsocijalizma“.⁹⁵

O razdoblju četverogodišnje Krizmanove internacije postoji mali broj dostupnih podataka, a ponekad su oni i kontradiktorni u detaljima. Prema dostupnim podacima, u zatvoru Paulustor boravio je oko godinu dana (zatvoren na golom betonu bez pravog ležaja), sve dok 28. svibnja 1942. nije premješten i konfiniran u Leibnitz, pod sada očito dosta povoljnijim uvjetima. Zajedno s njim također su internirani i ostali masoni, poput Andrije Štampara, Stanka Švrljuge, Stanoje Mihaldžića i ostalih.⁹⁶ Prema izvješću otpravnika poslova jugoslavenskog poslanstva u Portugalu, Slavka Kojića, upućenog Ministarstvu vanjskih poslova u emigrantskoj jugoslavenskoj Vladi u Londonu, koje datira od 14. ožujka 1942., uvjeti internacije u Grazu i Leibnitzu bili su vrlo dobri jer se Krizman „slobodno kreće, ali se svakog dana mora javljati policijskim vlastima“. Prema istom izvješću, internirane osobe iz Jugoslavije često se sastaju u kavani „Kaiserhoff“, pri čemu se razmatra opća politička situacija.⁹⁷ Osim toga, postoji podatak obavještajnog jugoslavenskog časnika V. Perića u izvješću od 10. rujna 1943. ministru vojske i mornarice u Londonu da se Krizman u zatočeništvu „dobro drži i dobar je Jugoslaven“.⁹⁸ Za vrijeme jednog napada savezničkih zrakoplova na Varaždin, 17. ožujka 1945., poginula je Krizmanova supruga Milena, dok je obiteljska kuća Krizmanovih razorena. Iz ruševina su spasioci uspjeli izvući Krizmanovu majku Julijanu, koja je preživjela.⁹⁹

U internaciji u Austriji Krizman ostaje sve do svibnja 1945., kada ga oslobađa Crvena armija i on se odmah vraća u zemlju. Budući da je bio jedan od zastupnika koji su izabrani na parlamentarnim izborima 1938., a koji se nisu kompromitirali suradnjom s okupatorima, priključio se Antifašističkom vijeću narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ), koje je nešto ranije, 7. ožujka 1945., preimenovano u Privremenu narodnu skupštinu. S dijelom istaknutih članova SDS-a podupire ulazak u Jedinstvenu narodnooslobodilačku frontu (JNOF). U ime kluba zastupnika Narodne fronte supotpisao je skupštinsku rezoluciju, kojom se tražio povratak

⁹⁵ HDA, fond 1521, Arhiv Hansa Helma, kut. 18, br. 25, Dosje dr. Hinka Krizmana. Helm je kasnije također zaključio kako se na osnovi činjenica i istražnog postupka ne može dokazati da je Krizman radio za englesku obavještajnu službu.

⁹⁶ NENEZIĆ 1987: 483. Nenezić u svojoj knjizi spominje da je Stanoje Mihaldžić ubijen od ustaša u Sarajevu 1941., što očito nije točno jer su ga Nijemci internirali u Graz. O tome svjedoči Bogdan Krizman, koji je s Mihaldžićem razgovarao za vrijeme internacije, pri čemu mu je potonji, kao šef zagrebačke policije, podban Savske banovine i ministar unutarnjih poslova, ispričao pikanterije iz političkog života Jugoslavije. Vidi KRIZMAN 1963: 138.

⁹⁷ BOBAN 1988: 239.

⁹⁸ Isti 1988b: 145.

⁹⁹ HORVAT 1989: 211; *Varaždinske novosti*, br. 278, 5. VII. 1951.

zemalja s hrvatskom i slovenskom većinom, koje su nakon Prvoga svjetskog rata pripale Italiji.¹⁰⁰ Zbog poteškoća u obnovi zemlje nova Vlada Narodne Republike Hrvatske (NRH) trebala je ljude s autoritetom i znanjem. Krizman cijelo to vrijeme ostaje stranački neopredijeljena osoba, odnosno nastupa kao stručnjak.

Ponovni politički uspon u Titovoj Jugoslaviji

Prva Krizmanova suradnja s komunističkom vlašću ostvarena je preko Narodne fronte, kojoj prilaze mnogi prvaci SDS-a, poput Save Kosanovića, Sretena Vukosavljevića i dr. Nema sumnje da su komunisti rado prihvatili Krizmana kao stručnjaka, ali i utjecajnog predratnog političara iz građanskih redova, koji su tada bili neophodni za afirmaciju teze o višestranačkom sastavu antifašističkih tijela. Prema nekim podacima iz obiteljskih izvora Krizmanovih, Krizmanov pristup novim vlastima bio je uvjetovan i položajem njegova sina Bogdana u diplomaciji nove države. Bogdan Krizman odmah nakon oslobođenja zemlje postao je službenik jugoslavenskog veleposlanstva u Beču.¹⁰¹ Osim njih, u redove Narodne fronte ulaze članovi Jugoslavenske republikanske stranke Jaše Prodanovića, socijaldemokrati, Savez zemljoradnika koji osuđuje vođu stranke u emigraciji dr. Milana Gavrilovića i drugi. O tome koliko su to bili uglavnom samo pristupi pojedinaca bez sljedbenika State Departmentu piše predstavnik američkog konzulata u Zagrebu, Peter Constan, potkraj svibnja 1946. Naime, na prijedlog Jurja Šuteja planiralo se ostvariti ujedinjenje oporbe u Seljačko-demokratskoj uniji, u kojoj bi bile sve stranke osim Komunističke partije Jugoslavije (KPJ). U Constanovu izvješću zaključuje se da su sve stranke koje su ušle u Narodnu frontu zapravo kvazistranke, jer su u njoj bili pojedinci bez baze u narodu.¹⁰²

Prema zapisniku Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske (CK KPH) od 25. kolovoza 1945., član CK KPH Duško Brkić na kritike iz baze da je Vlada NRH „poslovno slaba“ tražio je smjene nekih ministara (odnosno njihovo premještanje u druge resore), a za ministra industrije u Vladi NRH predložio je Krizmana.¹⁰³ U suradnji s komunističkim vlastima Krizman je predlagao i članove SDS-a bliske komunistima za izborne liste na izborima od 11. studenog 1945.

¹⁰⁰ AVNOJ i revolucija – tematska zbirka dokumenata 1941-1945. 1983: 839.

¹⁰¹ Također prema obiteljskoj predaji, nakon što se Bogdan 1949. odlučio za svojevolan odlazak iz diplomatske službe, njegov je otac Hinko prekinuo sve veze s njim. Bogdan se zaposlio u Državnom arhivu u Zagrebu, a zatim u Jadranskom institutu JAZU. Nakon očeve smrti Bogdan nije ništa naslijedio, čak ni njegove osobne stvari. O tome na neki način govori i JOVANOVIĆ 2005: 61. Postoje i tumačenja da je svemoćan šef UDB-e Aleksandar Ranković 1949. pročistio diplomatsku službu od hrvatskih kadrova te da je zato Bogdan Krizman otpao.

¹⁰² JAKOVINA 2003: 142.

¹⁰³ Zapisnici Politbira Centralnog komiteta KPH 1945-1952. 2005: 95.

Osim toga, zahvaljujući svojoj poziciji u vlasti, mnogi su članovi HRSS-a sada tražili njegovo mišljenje o mnogim aktualnim pitanjima.¹⁰⁴ Sukladno s dogovorom u CK KPH, 1. ožujka 1946. postavljen je za ministra socijalne politike u Vladi NRH te za ministra predsjednika Savjeta za narodno zdravlje i socijalnu politiku, a odlukom CK KPH od 10. listopada 1951. za ministra pravosuđa NRH.¹⁰⁵ Od visokih dužnosti treba spomenuti mjesto člana Izvršnog vijeća Sabora NRH, iz kojega je istupio 1953., protiveći se *Zakonu o agrarnom maksimumu*.¹⁰⁶ Prilaženje većeg broja bivših samostalaca na stranu komunističke vlasti poslije 1945. primijetio je i komentirao već spomenuti Dragoljub Jovanović u svojim zapisima: „Sa izuzetkom Adama Pribičevića i dr. Dude Boškovića, a na čelu s dr. Srđanom Budisavljevićem, bezmalo svi samostalni demokrati u zemlji priklonili su se komunistima. Ne vidim nijedan izuzetak. Da li treba da zaključim da su bili veliki ljubitelji vlasti, svake vlasti od Hrvatsko-srpske koalicije do Titovog komunizma? Od toga pravila nije bio izuzetak ni njihov Katon – dr. Hinko Krizman. (...) Bili su opozicija jedino šestojanuaru, ali zašto?“¹⁰⁷ U svojim uspomenama Jovanović je donekle dao i odgovor za Krizmanovo, ali i prilaženje drugih samostalaca novim komunističkim vlastima. Po prirodi discipliniran i poslušan, a djelujući na liniji oportuniteta, „nije se Krizman odrekao ni Zapada ni njegove demokracije, ostao je vjerman i slobodnim zidarima. Ali je shvatio da će tim trima silama bolje poslužiti kad bude ‘unutra’ nego da se vani bori protiv vjetrenjača“. Na kraju Krizmanova portreta Jovanović zaključuje: „On je jedan od onih valjanih ljudi koji ne umiju da stoje sami, na vjetru i na mećavi, koje mora netko da podupire i vodi“.¹⁰⁸

Puno oštriji od pomalo sentimentalnog Jovanovića bio je publicist i novinar Bogdan Radica, koji isto uviđa jalovost demokratskih političara u vlasti, koja je čvrsto u komunističkim rukama. Nakon što je Ivan Šubašić u listopadu 1945. podnio ostavku na mjesto ministra vanjskih poslova, njegovu vilu u Ulici Janka Vukotića u Beogradu „zaposjedne četrdesetak agenata OZNE (...) Engleski ambasador g. Stevenson koji otprije ima utvrđen sastanak sa Šubašićem (...) biva odbijen od skojevaca. (...) Poslije nekoliko dana, Šubašić kreće u Zagreb. S njim ide i grupa Hrvata koji su vjerovali u sporazum s Titom. Titova vlada ostaje sama.“ U Vladi ostaje Kosanović, kojem ostali samostalci, poput Dude Boškovića, negiraju pravo da predstavlja stranku. „Boškovića skojevci jednog dana mlata u Pančevu. Premlaćen, Bošković je prenesen u jednu beogradsku bolnicu.“ Radica se pitao zašto Kosanović ostaje u Vladi, je li „to isključivo nefasni¹⁰⁹ utjecaj jednog razo-

¹⁰⁴ *Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta KPH 1945-1952*. 2005: 181.

¹⁰⁵ *Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta KPH 1945-1952*. 2006: 749, 856.

¹⁰⁶ *Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta KPH 1952-1954*. 2008: 83.

¹⁰⁷ JOVANOVIĆ 2008: 315.

¹⁰⁸ Isti 2005: 63.

¹⁰⁹ Tako piše u originalu, vjerojatno treba: „nečasni“.

čaranog Hrvata, dr. Hinka Krizmana, koji je dvadeset godina čekao da se osveti ‘reakcionarnom vodstvu HSS-a’¹¹⁰ ili možda nešto drugo. Radičina zapažanja sugeriraju i karijerističke motive prilagođavanja samostalaca novim vlastima.

Krizman je bio član i Ustavotvorne skupštine Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ) 1945., gdje je pri donošenju Deklaracije o proglašenju FNRJ 29. studenoga 1945., kao član Skupštine naroda, održao govor protiv monarhije, a za demokraciju i republikanski oblik vladavine. U Sabor NRH ulazi 1950. i 1953. Potkraj 1950-ih postao je i predsjednik hrvatskoga te potpredsjednik Pravničkoga društva FNRJ. Na kraju spomenimo jedan zanimljiv podatak. III. odjeljenje Uprave državne sigurnosti (UDB-a) za Hrvatsku 1953. napravilo je rekonstrukciju organizacije masona na području Hrvatske. Iako je izvješće na kraju ostalo nedovršeno, anonimni suradnik dostavio je podatke i o Krizmanu. U njegovu izvješću stoji da je Hinko Krizman „danas glavno uporište masonerije u vladi. Mnogi su mislili da se on izmijenio, ali Krizman se čvrsto drži“.¹¹¹ Koliko je to točno teško je sada procijeniti, no izgleda da je ova ocjena prenapuhana. Neosporno je da je Krizman i dalje održavao kontakte s bivšim masonima, svojim prijateljima koji su i dalje zadržali ugledne položaje u komunističkoj nomenklaturi, ali to nije nikako moglo biti pretežito na masonskim osnovama. Dr. Hinko Krizman umro je u Zagrebu 29. siječnja 1958. i pokopan je u Varaždinu. Vlasti su mu priredile svečan pogreb.¹¹²

Ova faktografska rekonstrukcija nastojala je na osnovi dostupnih izvora pružiti Krizmanov „portret“ kroz njegovo političko djelovanje i ulogu u važnim momentima hrvatske i jugoslavenske povijesti. Krizman se završetkom Drugog svjetskog rata u komunističkoj Jugoslaviji pridružio pobjednicima. Njegova nova uloga nije zahtijevala reviziju prijašnjih međuratnih pogleda i političkog djelovanja; zapravo su dijelom potvrđeni njegovi mladenački ideali o neizbježnom jedinstvu južnoslavenskog prostora. No, s druge strane, očito je da postoji njegova odgovornost za neke poteze koje je povlačio i promovirao između dvaju svjetskih ratova. S obzirom na to da je često bio u vlasti i pri vlasti, njegovi su potezi često bili kontroverzni i doživljavali kritiku. Na povijesnoj je znanosti da istraži u kolikoj su mjeri te kritike bile objektivne ili pristrane, ne zaboravljajući i ne isključujući složen povijesni sklop zbivanja, u kojem je Krizman sudjelovao kao političar i „sukreator povijesti“.

¹¹⁰ RADICA 1992: 102.

¹¹¹ MUŽIĆ 1993: 148.

¹¹² *Varaždinske novosti*, br. 623, 6. II. 1958.

Bibliografija

Neobjavljeni izvori

Arhiv Jugoslavije (Beograd), fond 84, Ostavština Hinka Krizmana
Landesarchiv (Graz), br. ABT03-LA-57175., Knjiga zatočenika u zatvoru Paulustor u
Grazu
Hrvatski državni arhiv (Zagreb), fond 1521, Arhiv Hansa Helma

Periodika

Danica (Zagreb)
Glasonoša (Varaždin)
Hrvatske pravice (Varaždin)
Hrvatski narod (Zagreb)
Hrvatsko jedinstvo (Varaždin)
Narodno jedinstvo (Varaždin)
Naše pravice (Varaždin)
Politika (Beograd)
Reč (Beograd)
Riječ (Zagreb)
Slavenska misao (Trst)
Slobodni gradjanin (Varaždin)
Svjetlo (Karlovac)
Varaždinske novosti (Varaždin)
Volja naroda (Varaždin)

Objavljeni izvori

AVNOJ i revolucija – tematska zbirka dokumenata 1941-1945. 1983. Beograd: Narodna knjiga.
BOBAN, Ljubo. 1988. *Hrvatska u diplomatskim izvještajima izbjegličke vlade 1941-1943.* I. Zagreb: Globus.
BOBAN, Ljubo. 1988b. *Hrvatska u diplomatskim izvještajima izbjegličke vlade 1941-1943.* II. Zagreb: Globus.
KRIZMAN, Bogdan. 1981. *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941-1943.* Zagreb: Arhiv Jugoslavije, Globus.
Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba. Izabrani dokumenti. 2008. Zagreb: Hrvatski državni arhiv.
R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni. Korespondencija 1906-1941., II/1918-1941. 1976. Zagreb-London: Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, Britanska akademija.
Sabrana djela Antuna Gustava Matoša. 1973. VII. Zagreb: JAZU, Liber.

- Statistika izbora narodnih poslanika za Narodnu skupštinu Kraljevine Jugoslavije izvršenih 5. maja 1935. godine.* 1938. Beograd: Narodna skupština Kraljevine Jugoslavije.
- Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta KPH 1945-1952. I.* 2005. Zagreb: Hrvatski državni arhiv.
- Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta KPH 1945-1952. II.* 2006. Zagreb: Hrvatski državni arhiv.
- Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta KPH 1952-1954. III.* 2008. Zagreb: Hrvatski državni arhiv.

Literatura

- AGIČIĆ, Damir. 1998. Hrvatski studenti na češkom sveučilištu u Pragu 1882.-1918. *Časopis za suvremenu povijest* 2: 291-315.
- ANDROIĆ, Mirko. 1981. Godina 1941. u arhivskoj građi Hrvatskog zagorja, Podravine i Međimurja. *Arhivski vjesnik* 24: 78-83.
- BOBAN, Branka. 2001. Odnos hrvatske političke elite prema Svibanjskoj deklaraciji Jugoslavenskog kluba od 30. svibnja 1917. godine. *Dijalog povjesničara-istoričara* 4: 309-325.
- BOBAN, Ljubo. 1973. *Svetozar Pribićević u opoziciji 1928-1936.* Zagreb: Institut za hrvatsku povijest.
- BOGNER, Josip. 1997. *Rasprave i kritike.* Zagreb: Matica hrvatska.
- BUDISAVLJEVIĆ, Srđan. 1958. *Stvaranje države Srba, Hrvata i Slovenaca.* Zagreb: JAZU
- ČULINOVIĆ, Ferdo. 1951. *Jugoslavija između dva rata.* Zagreb: JAZU.
- DEFRAŇČESKI, Joso. 1934. *70. godina dobrovoljne vatrogasne čete u Varaždinu 1864-1934.* Varaždin: Naklada Dobrovoljne vatrogasne čete u Varaždinu.
- ENGESFELD, Neda. 1989. *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca.* Zagreb: Globus.
- GLIGORIJEVIĆ, Branislav. 1970. *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca.* Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- GLOJNARIĆ, Mirko. 1940. *Masonerija u Hrvatskoj.* Zagreb: Murano
- HORVAT, Josip. 1989. *Preživjeti u Zagrebu. Dnevnik 1943-1945.* Zagreb: SNL, JAZU, NZMH.
- HORVAT, Rudolf. 1992. *Hrvatska na mučilištu.* Zagreb: Školska knjiga.
- HORVAT, Rudolf. 1993. *Povijest grada Varaždina.* Varaždin: HAZU Varaždin, Grad Varaždin.
- HUZJAN, Vladimir. 2011. Varaždin u vrijeme Države Slovenaca, Hrvata i Srba – od 29. listopada do 1. prosinca 1918. godine. *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin* 22: 249-281.
- JAKOVINA, Tvrtko. 2003. *Američki komunistički saveznik: Hrvati, Titova Jugoslavija i SAD.* Zagreb: Profil.
- JANJATOVIĆ, Bosiljka. 2005. Isticanje hrvatskih zastava 1932. godine zabranjeno i kažnjivo djelo. U *Zbornik u čast Hrvoja Matkovića*, ur. Stjepan Matković, 121-142. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu

- JOVANOVIĆ, Dragoljub. 2005. *Ljudi, ljudi. Medaljoni 94 političara, javnih, naučnih i drugih savremenika*. Beograd: Filip Višnjić.
- JOVANOVIĆ, Dragoljub. 2008. *Političke uspomene. Uspravno*. Knjiga 11. Beograd: JP „Službeni glasnik“.
- JOVANOVIĆ, Nadežda. 1974. *Politički sukobi u Jugoslaviji 1925-1928*. Beograd: Rad.
- KALEZIĆ, Vasilije. 1985. *Ivo Andrić u našim sporovima*. Beograd: Partizanska knjiga.
- Ko je ko u Jugoslaviji. Biografski podaci o jugoslovenskim savremenicima*. 1957. Beograd: Izdanje „Sedme sile“.
- KOMARICA, Slavko, Slavko ODIĆ. 1977. *Noć i magla. Gestapo u Jugoslaviji*. Zagreb: Centar za informacije i publicitet.
- KRISTOFIĆ, Ivan. 2009. *Varaždinski sokol i plakatom kroz povijest*. Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu.
- KRIZMAN, Bogdan. 1963. Pavelićev dolazak u Zagreb 1941. godine. *Zbornik Historijskog instituta Slavonije* 1: 133-223.
- KRIZMAN, Hinko. 1925. *Govori dr. Hinka Krizmana*. Zagreb: Tisak Jugoslovenske štampe.
- KRIZMAN, Hinko. 1938. *Naše selo i njegovi socijalni problemi*. Zagreb: Štamparija Grafika.
- KRLEŽA, Miroslav. 1973. Fragmenti dnevnika iz 1958. godine. *Forum* 1-2: 5-41.
- KULUNDŽIĆ, Zvonimir. 1967. *Atentat na Stjepana Radića*. Zagreb: Stvarnost.
- MARJANOVIĆ, Milan. 1951. *Hrvatska moderna 1897-1900*. Zagreb: JAZU.
- MATKOVIĆ, Hrvoje. 1972. *Svetozar Pribićević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature*. Zagreb: Institut za hrvatsku povijest.
- MATKOVIĆ, Hrvoje. 1976-1977. Prilog proučavanju masonske organizacije u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. *Historijski zbornik: Šidakov zbornik XXIX-XXX*: 529-536.
- MATKOVIĆ, Hrvoje. 1995. *Svetozar Pribićević. Ideolog – stranački vođa – emigrant*. Zagreb: Hrvatska Sveučilišna naklada.
- MATKOVIĆ, Stjepan. 2014. „Krizman, Hinko (Henrik)“. U *Hrvatski biografski leksikon* 8: 148-149.
- MILUTINOVIĆ, Kosta. 1968. *Dr. Ivan Ribar*. Sisak: Novinska i radio-informativna ustanova „Jedinstvo“.
- MUSIĆ, August. 1939. Autobiografske bilješke. *Ljetopis JAZU za 1937/38. godinu* 51: 181-202.
- MUŽIĆ, Ivan. 1993. *Masoni u Hrvatskoj 1918-1967*. Split: Orbis.
- NENEZIĆ, Zoran D. 1987. *Masoni u Jugoslaviji (1764-1980)*. Beograd: Narodna knjiga.
- PAVLAKOVIĆ, Vjieran. 2008. The Independent Democratic Party and Antifascism 1936-1939. *Serbo-Croat Relations in The 20. century – The Past and The Perspectives*: 37-49.
- PRIBIĆEVIĆ, Adam. 1999. *Moj život*. Zagreb: SKD „Prosvjeta“.
- PRIBIĆEVIĆ, Svetozar. 1990. *Diktatura kralja Aleksandra*. Zagreb: Globus.
- PROHASKA, Dragutin. 1927. Utjecaj T. G. Masaryka na modernu jugoslavensku kulturu. U *T. G. Masaryk Zbornik*, 102-168. Priredila Jugoslovensko-čehoslovačka liga u Beogradu. Beograd-Praha.
- RADICA, Bogdan. 1992. *Hrvatska 1945*. Zagreb: Grafički Zavod Hrvatske.

- SIMEON, Rikard. 1938. Dr. Hinko Krizman: naše selo i njegovi seljački problemi. *Savremenik* 5: 485-487.
- STOJKOV, Todor. 1969. *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929.-1935.* Beograd: Prosveta.
- ŠIMONČIĆ-BOBETKO, Zdenka. 1997. *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.-1941.* Zagreb: Hrvatski Institut za povijest, AGM.
- ŠKILJAN, Filip. 2009. *Politički zatvorenici u logorima Jasenovac i Stara Gradiška.* Zagreb: Spomen područje Jasenovac.
- UJEVIĆ, Tin. 1937. Omladina na početku XX. stoljeća. *Hrvatska revija* X: 406-407.

„With Pribičević, Maček and Tito for Yugoslavia“ - A Portrayal of Political Activity of Dr. Hinko Krizman (1881 – 1958)

Using archival materials – Hinko Krizman’s personal bequest kept at the Archives of Yugoslavia in Belgrade, especially his *Diary*, and other sources – the paper surveys Krizman’s life and political activity as an Independent Democratic Party’s (*Samostalna demokratska stranka – SDS*) politician between the two world wars. Originating from the Progressive Youth (*Napredna omladina*) and the Croat-Serb Coalition in the period of Austria-Hungary, Krizman argued strongly in favour of ideology of Yugoslavism and unified State of Slovenes, Croats and Serbs, and stayed a prisoner of his juvenile political engagement until the end of his life. At the end of the World War II, Krizman joined the winning side in the communist Yugoslavia. His new role did not necessitate the revision of his political views and activity between the two world wars; in fact, the ideals he had when he was young of an inevitable unity of the Yugoslav territory were partly confirmed. On the other hand, he certainly was responsible for certain moves he made and the ideas he promoted between the two world wars. Since he was often in power or close to power, his moves were frequently controversial and criticized. It is the task of historical science to research how objective or biased that criticism was, while not excluding the complex historical events in which Krizman participated as a politician and „co-maker of history“.

Keywords: Hinko Krizman, Croat-Serb Coalition, Independent Democratic Party, Kingdom of Yugoslavia, ideology of Yugoslavism

Ključne riječi: Hinko Krizman, Hrvatsko-srpska koalicija, Samostalna demokratska stranka (SDS), Kraljevina Jugoslavija, ideologija jugoslavenstva

Željko Karaula
Banovine Hrvatske 26B
HR-43000 Bjelovar
historik2000@gmail.com

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

47

vol. 2

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase, sans-serif font.

ZAGREB 2015.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 47, vol. 2

Izdavač / Publisher
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher
Vlatko Previšić

Glavni urednik / Editor-in-Chief
Hrvoje Gračanin

Izvršna urednica / Executive Editor
Inga Vilogorac Brčić

Uredništvo / Editorial Board
Bruna Kuntić-Makvić (stara povijest/ancient history), Zrinka Nikolić Jakus (srednji vijek/
medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac
(moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history),
Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),
Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council
Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko
Bratož (Ljubljana), Snježana Buzov (Columbus, Ohio), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki
(Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien),
Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz),
Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),
Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),
Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

*Izvršna urednica za tuzemnu i inozemnu razmjenu /
Executive Editor for Publications Exchange*
Kristina Milković

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant
Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address
Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS

Naslovna stranica

Iva Mandić

Grafičko oblikovanje i računalni slog

Marko Maraković

Lektura

Samanta Paronić

Tisak

Web2tisak, Zagreb

Naklada

250 primjeraka

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

RADOVI 47

vol. 2

ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU